

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ҚАРШИ МУҲАНДИСЛИК – ИҚТИСОДИЁТ ИНСТИТУТИ

**Қўлёзма ҳуқуқида
УДК: 334.722(075)**

Донаева Феруза Бурхон қизи

«Агросоноат интеграциясини ривожлантириш йўллари»

(Қашқадарё вилояти Қарши “Дунё-М” АЖ мисолида)

5A230102 – Иқтисодиёт (реал сектор)

**Магистр
академик даражасини олиш учун ёзилган
диссертация**

Илмий раҳбар _____ доц. Б.Султонов

Илмий маслаҳатчи _____ доц. З.С.Шохўжаева

“ _____ ” _____ 2019 йил

Қарши – 2019

Мундарижа

	Кириш	3
1- боб.	Агросаноат интеграциясини ривожлантиришнинг назарий ва услубий асослари	9
1.1.	Агросаноат мажмуасининг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги ўрни ва аҳамияти.....	9
1.2.	Агросаноат интеграциясининг назарий ва услубий асослари.....	18
	1-боб бўйича хулосалар	29
2- боб.	Вилоят агросаноат интеграциясини ривожлантиришнинг ҳозирги ҳолати таҳлили	33
2.1.	“ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятининг ижтимоий-иқтисодий тавсифи ва ҳудуд агросаноат интеграциясини ривожлантиришдаги ҳолати таҳлили.....	33
2.2.	Дон маҳсулотларини етиштириш ва уларни қайта ишлаш соҳасида интеграцион алоқаларининг ривожланиш ҳолати.....	47
2.3.	Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятида маркетинг фаолиятини ташкил этиш самарадорлиги.....	56
	2-боб бўйича хулосалар	61
3- боб.	Агросаноат интеграциясини ривожлантиришнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш	63
3.1.	Агросаноат интеграциясини ривожлантиришда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш.....	63
3.2.	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, қайта ишлаш ва экспортга чиқариш интеграцион тизимида агро-кластерларни ташкил этишни такомиллаштириш.....	70
	3-боб бўйича хулосалар	79
	Хулоса ва таклифлар	82
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	84

Кириш

Диссертация мавзусининг асосланиши ва унинг долзарблиги.

Маълумки, мамлакат аҳолисини сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан узлуксиз таъминлашда агросаноат мажмуаси муҳим ўрин эгаллайди. Мамлакатимиз иқтисодиёт тармоқларида олиб борилаётган сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ислохотларнинг самараси кўп жиҳатдан агросаноат мажмуаси тармоқларининг ривожланиш даражасига боғлиқ бўлиб, мамлакатимиз сиёсий, ижтимоий, иқтисодий имкониятларини юксалтиришда агросаноат интеграциясининг аҳамияти ва ўрни беқиёсдир. Агросаноат интеграцияси фаолиятининг асосий мақсади, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, уларни тайёрлаш, қайта ишлаш ҳамда истеъмолчиларга етказиб бериш билан ўзаро боғланган тизимнинг мақсадга мувофиқ, бир меъёردа барқарор ишлашини таъминлаш, провардида эса мамлакат иқтисодиётини мустаҳкамлаш, аҳоли турмуш даражасини оширишга хизмат қилишдан иборат. Агросаноат интеграцияси бугунги кунда бозор иқтисодиёти талабларига жавоб бера оладиган иқтисодий механизмларни яратиш, маҳсулотлар миқдори ва сифатини ошириш, ишлаб чиқаришнинг энг самарали ва мақбул шакллари вужудга келтириш, маҳсулотлар таннархини арзонлаштиришга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва уларни ишлаб чиқаришга жорий этиш долзарб масалалардан ҳисобланади.

Агросаноат интеграциясини ривожлантириш мамлакатнинг иқтисодий қувватини, аҳолининг турмуш даражасини оширишга хизмат қилади. Шу сабабли мамлакат агросаноат интеграциясининг ривожланишига Ўзбекистон Республикаси Президенти ва ҳукумати томонидан доимий эътибор берилиб келинмоқда. Бу эътиборнинг натижаси ўлароқ, мустақиллик йилларида бозор иқтисодиёти шароитида агросаноат интеграцияси тармоқ ҳамда корхоналари фаолиятини юритиш учун зарур ҳуқуқий база яратилди ва улар муттасил такомиллаштирилиб борилмоқда. Агросаноат интеграцияси қишлоқ

хўжалигида ишлаб чиқариш асосан фермер, деҳқон ва ширкат хўжаликлари шаклида ташкил этилди, бозор талаблари ва давлат эҳтиёжларидан келиб чиқиб, ишлаб чиқаришнинг таркиби ўзгартирилди. Аҳолининг дон маҳсулотларига бўлган талабини ҳисобга олиб ғаллачилик тармоғи кескин кенгайтирилди. Натижада ғаллачилик билан шуғулланувчи ихтисослашган махсус тизим (тармоқ) вужудга келди. Ғалла уруғчилиги кенг йўлга қўйилди, ғаллачиликнинг барқарор ривожланишини таъминлайдиган зарур моддий – техника базаси яратилди.

Шу нуқтаи назардан мамлакат агросаноат интеграциясини ривожлантириш ва такомиллаштириш долзарб масалалар қаторига қўйилди.

Шу билан бир вақтда Ўзбекистон Президенти Ш.Мирзиёев имзолаган “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги¹ Фармонида “қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш, ярим тайёр ва тайёр озиқ-овқат ҳамда қадоклаш маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўйича энг замонавий юқори технологик асбоб-ускуналар билан жиҳозланган янги қайта ишлаш корхоналарини куриш, мавжудларини реконструкция ва модернизация қилиш бўйича инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш” бўйича устувор вазифалар белгиланди.

Мамлакат агросаноат интеграциясининг халқаро алоқларини ривожлантириш, дунё мамлакатлари таржибалари ва илғор технологияларидан оқилона фойдаланиш катта ижобий амалий аҳамиятга эга. Бугунги кун дунё давлатлари тараққиёти шу даражага етдики уларнинг ўзаро боғлиқлиги алоҳида олинган давлат иқтисодиётининг натижаларида тобора кўпроқ салмоққа эга бўлмоқда. Мамлакатлараро, дунё иқтисодиётида интеграциялашув жараёни кучайиб кетди. Бу ўз навбатида дунёда мавжуд

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. ЎзР қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й. 6-сон.

илфор техника ва технологиялардан, молиявий ресурслардан кенгрок фойдаланишни талаб қилади.

Юқорида санаб ўтилган масалаларни илмий ҳал этиш учун зарурий назарий билимларни ўзлаштиришда ушбу тадқиқот иши асос бўлиб хизмат қилади ва мавзунинг долзарблигини белгилаб беради.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Тадқиқот мавзусининг ўрганилганлик даражаси унинг у ёки бу жиҳатларини ёритиб берувчи кўпгина назарий, шу жумладан, монографик ишларнинг мавжудлиги билан белгиланади. Агросаноат мажмуасининг таркибий тузилмаси ва унга кирувчи тармоқлар хусусида россиялик олимлардан А.В.Турьянский, В.Л.Аничин, Е.В.Серова, В.А.Кундиус, М.Л.Лезин, В.А.Тихонов ва Ю.В.Седыхлар² ўз тадқиқот ишларида агросаноат мажмуаси таркибини 3 та соҳадан иборат деб изоҳлаганлар.

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан эса А.Абдуғаниев, Р.Ҳақимовлар агросаноат мажмуаси таркибини 4 та соҳадан иборат деб таъкидлайдилар.

АСМ таркибига кирувчи соҳалар борасида юқорида келтирилган фикрларда уларни турлича талқин этиш ҳолатлари кузатилади. Масалан, А.В.Турьянский, В.Л.Аничин ва В.А.Кундиуслар қишлоқ хўжалиги учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи ва уларга сервис хизматлари кўрсатувчи (инфратузилмалар) соҳаларни АСМнинг битта соҳасига киритсалар, А.Абдуғаниев ва Р.Ҳақимовлар³ уларни АСМнинг алоҳида иккита соҳасига ажратишган.

Иқтисодчи олимларнинг фикрини ўрганган ҳолда айнан Қашқадарё вилояти ҳудудида агросаноат интеграциясини ривожлантиришга қаратилган илмий тадқиқот ишлари етарли даражада тадқиқ этилмаган. Айниқса, бу

² Е.В.Серова. Аграрная экономика. Учебник. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. -146-147 с., А.В.Турьянский, В.Л.Аничин. Сельскохозяйственная кооперация и агропромышленная интеграция. Учебное пособие. 2-е изд.испр. и доп. - белгород: Издательство БелГСХА, 2010. -80 с., В.А.Кандус. Экономика агропромышленного комплекса. Учебное пособие. -М.:КНОРУС, 2010. 99-100 с.

³ А.Абдуғаниев, А.А.Абдуғаниев. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. Дарслик. -Т.: “Адиб нашриёти” МЧЖ.2011. 26-31 б., Р.Ҳақимов. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. Дарслик. -Т ТДИУ, 2009. 19 б.

мавзудаги магистрлик диссертация тадқиқотларининг олиб борилмаганлиги мазкур тадқиқот ишининг аҳамиятини янада оширади.

Диссертация ишининг илмий тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Мазкур тадқиқот иши Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти “Иқтисодиёт” кафедрасининг илмий-тадқиқот ишлари режаси асосида бажарилган.

Диссертация ишининг мақсади. Агросаноат интеграциясини ривожлантириш бўйича назарий-услубий ҳамда амалий йўналишдаги таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат.

Диссертация ишининг вазифалари: Тадқиқот олдига қўйилган мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифалар белгиланган ва ҳал этилади:

- Агросаноат интеграциясининг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги ўрни ва аҳамиятини ёритиш;
- Агросаноат интеграциясининг назарий ва услубий асосларини ёритиш;
- “ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятининг ижтимоий-иқтисодий тавсифи ва ҳудуд агросаноат интеграциясини ривожлантиришдаги ҳолатини таҳлил қилиш;
- Дон маҳсулотларини етиштириш ва уларни қайта ишлаш соҳасида интеграцион алоқаларининг ривожланиш ҳолатини ўрганиш ва таҳлил қилиш;
- Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятида маркетинг фаолиятини ташкил этиш самарадорлигини ошириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш;
- Агросаноат интеграциясини ривожлантиришда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш;
- Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, қайта ишлаш ва экспортга чиқариш интеграцион тизимида агрокластерларни ташкил этишни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот объекти ва предмети. Тадқиқот объекти бўлиб, Қашқадарё вилояти Қарши “ДУНЁ-М”АЖ танлаб олинган.

Қашқадарё вилояти агросаноат интеграциясини ривожлантиришда вужудга келадиган иқтисодий муносабатлар тадқиқот предмети ҳисобланади.

Тадқиқот услубияти ва услублари. Магистрлик диссертация ишида таққослаш, монографик ўрганиш, статистик гуруҳлаш, қиёсий таҳлил қилиш, иқтисодий таҳлил усулларида кенг фойдаланиш назарда тутилган.

Тадқиқот натижаларида кутилаётган илмий жиҳатдан янгилик даражаси. Диссертация ишида илмий тадқиқот олиб бориш натижасида кутилаётган илмий янгилик натижалари қуйидагича:

✓ агросаноат интеграциясини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари аниқланди;

✓ агросаноат интеграциясини ривожлантиришнинг илмий-назарий ва услубий жиҳатлари асосланди;

✓ агросаноат интеграциясини ривожлантириш натижасида иқтисодий самарадорликка эришувчи хўжалик юритувчи субъектларнинг самарадорлиги таҳлил этилиб, уларни такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялари илмий ва амалий жиҳатдан асосланди;

✓ қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, қайта ишлаш ва экспортга чиқариш интеграцион тизимида агрокластерларни ташкил этишни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилди.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти улардан агросаноат интеграциясини ривожлантиришга оид назарий-методологик ва услубий жиҳатларини ҳамда мавзуга оид иқтисодий механизмларни такомиллаштиришга қаратилган илмий-тадқиқотларни амалга оширишда фойдаланиш мумкин. Ишлаб чиқилган таклифлар ва амалий тавсиялардан вилоят агросаноат интеграциясини ривожлантириш бўйича ишлаб чиқиладиган дастурий

хужжатларда, соҳани самарали ривожлантиришга қаратилган комплекс чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин.

Ишнинг тузилиши ва таркиби. Диссертация иши таркибий жиҳатдан кириш, учта боб, ҳар бир боб бўйича хулоса ва таклифлар, умумий хулоса ва таклифлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

1-боб. Агросаноат интеграциясини ривожлантиришнинг назарий ва услубий асослари

1.1. Агросаноат мажмуасининг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги ўрни ва аҳамияти

Мамлакат иқтисодиётида агросаноат мажмуасининг аҳамияти ва ўрни жуда катта. Унинг ўрни энг аввало мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги салмоғи билан белгиланади. Бугунги кунда мамлакатда яратилаётган ялпи ички маҳсулотнинг 50 фоизидан кўпроғи агросаноат мажмуасида ишлаб чиқарилади. Мажмуанинг аҳамияти энг аввало унинг ишлаб чиқараётган маҳсулотларнинг қиммати билан белгиланади. Гап шундаки, агросаноат мажмуасининг охириги маҳсулоти инсонлар кундалик истеъмолига қаратилган озиқ-овқат ва инсонларнинг шахсий кийим-кечаклари, уй-рўзғор буюмлари ҳисобланади. Мамлакат агросаноат мажмуасида озиқ-овқатнинг 99 фоизидан кўпроғи етиштирилади. Мажмуа мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлайди.

Бугунги кунда ривожланган бозор иқтисодиётига эга мамлакатларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва уларни қайта ишлаш асосида озиқовқат хавфсизлигини таъминлаш мамлакат сиёсий барқарорлиги ҳамда миллий мустақиллигининг муҳим шарти саналади. Маълумотларга қараганда “озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш бўйича ўтказилаётган халқаро эксперт тадқиқотлари жаҳонда ва унинг айрим минтақаларида ушбу муаммо билан боғлиқ мураккаб вазият юзага келаётгани жиддий ташвиш ва ҳавотир уйғотаётганини кўрсатмоқда. Бугунги кунда мазкур муаммо жаҳон ҳамжамияти учун ўта долзарб ва жиддий таҳдидлар қаторига киритилмоқда.

БМТнинг озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти ҳамда Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотларга кўра, ҳозирги кунда дунёда 840 миллиондан ортиқ киши, яъни деярли ҳар саккиз одамнинг бири тўйиб овқатланмаяпти, сайёрамиз аҳолисининг 30 фоизидан зиёди тўлақонли

равишда овқатланмаслик, энг асосий микроэлемент ва витаминлар етишмаслиги муаммосини бошидан кечирмоқда. Ана ундай сабаблар туфайли 160 миллиондан ортиқ бола бўйининг ўсиши, жисмоний ва интеллектуал ривожланишига доир камчиликлардан азият чекмоқда”⁴.

Агросаноат мажмуаси мамлакатда мавжуд ижтимоий муаммоларни юмшатишда асосий ролни ўйнайди. Мажмуа аҳоли учун иш жойлари беради. Мамлакатда олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг мақсадига тўхталиб Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.Каримов – “Саноат ва қишлоқ хўжалигини ривожлантириш, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, кичик ва хусусий бизнес вакилларига кенг йўл очиб бериш, уларнинг олдидаги тўсиқ-қовларни олиб ташлаш, ижтимоий муаммолар, айниқса, ишсизлик масаласига алоҳида эътибор қаратишимиз зарур”⁵ деган эди.

Ўзбекистон Республикаси аҳолиси 2019 йилнинг 1 январ ҳолатига 33,5 млн. кишини ташкил этди. Мамлакат аҳолисининг ўртача ёши нисбатан ёш ҳисобланади. Аҳолининг 60 фоизидан кўпроғи ўсмир ва ёшларни ташкил этади. Бу ҳолат мамлакат иқтисодиёти олдида янги муаммоларни келтириб чиқаради. Чунки нисбатан ёш аҳолига эга бўлиш аҳолининг табиий ўсишга нисбатан меҳнат ресурсларининг тез ўсишига олиб келади. Масалан, республика аҳолисининг табиий ўсиши 2000-2018 йилларда йилига ўртача 1,27 фоизни ташкил этган ҳолда меҳнат ресурслари шу йиллари ичида 2,3 фоизга ошган. Натижада аҳолининг меҳнат ёшига тўлганларини иш билан таъминлашни яхшилаш зарурати туғилади. Ўзбекистон Республикаси меҳнат ресурсларининг иқтисодиётда банд бўлганларининг 75 фоизига яқини агросаноат мажмуасида ишлайди.

⁴ И.Каримов. “Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим заҳиралари” мавзусидаги халқаро конференцияда сўзлаган нутқи. “Халқ сўзи” газетаси, 07.06.2014.

⁵ И. Каримов. Ватанимизнинг тинчлиги ва хавфсизлиги ўз қудратимизга, халқимизнинг ҳамжихатлиги ва буқулмас иродасига боғлиқ. -Т.: “Ўзбекистон”, 2004.-32 б.

Бугунги кунда озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талаб анча юқори бўлиб, у истеъмолчилар диди ва хоҳишларидаги ўзгаришлар, бозордаги кучли рақобат муҳити, ишлаб чиқариш технологияларининг кун сайин такомиллашуви ҳамда маҳсулот сифатига қўйиладиган фитосанитар ва бошқа талабларнинг кучайиб боаётганлиги билан характерланади. Бундай шароитда бир томндан қишлоқ хўжалиги тармоқлари уларга етказиб берилаётган ишлаб чиқариш воситалари ва кўрсатилаётган хизматларнинг юқори сифатлилигидан манфаатдор бўлсалар, иккинчи томондан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва истеъмолчиларга етказиб бериш билан шуғулланувчи тармоқлар учун хомашёнинг сифати кўрсаткичлари ҳамда стандартларга мослиги катта аҳамият касб этади. Натижада АСМ таркибига кирувчи барча тармоқлар ўртасида ўзаро манфаатдорлик ва яқин ҳамкоркорликка асосланган чуқур интеграцион алоқалар тўхтовсиз ривожланиб боради. Бугунги кунда уларни бирбиридан ажралган ҳолда ривожланишини тасаввур этиб бўлмайди ва уларнинг ягона мақсад йўлидаги интеграцион ҳамкорлиги провард натижанинг самарали бўлишини таъминлайди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев 2017 йил 7 февралда “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегияси” бўйича фармони қабул қилди. Унга кўра, қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантиришда таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришни муттасил ривожлантириш, мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш, экологик тоза маҳсулотни ишлаб чиқаришни кенгайтириш, аграр секторининг экспорт салоҳиятини сезиларли даражада ошириш кўзда тутилган.

Бундан ташқари, пахта ва бошоқли дон экиладиган майдонларни қисқартириб, экин майдонларини янада мақбуллаштириш, бўшаб қолган

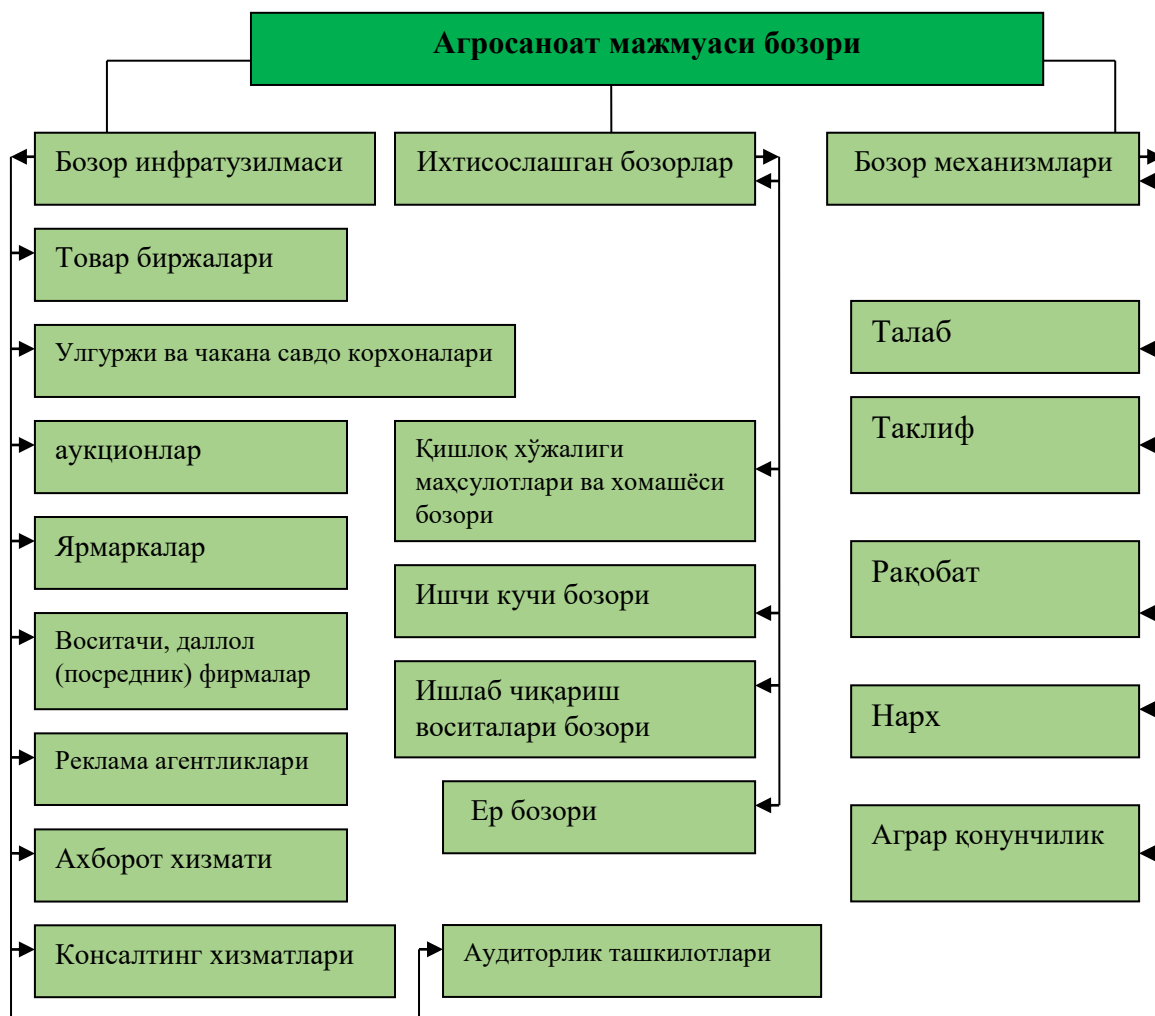
ерларга картошка, сабзавот, озиқ-овқат ва мойли экинларни, шунингдек янги интенсив боғ ва узумзорларни жойлаштириш ҳам назарда тутилган.

Шунингдек, қишлоқ хўжалик экинларининг янги селекция навларини ҳамда юқори маҳсулдорликка эга, касаллик ва зараркундаларга чидамли, маҳаллий ер-иқлим ва экологик шароитларга мослашган ҳайвонот турларини яратиш ва ишлаб чиқаришга жорий этиш бўйича илмий-тадқиқот ишларини кенгайтириш, фермер хўжаликлар, энг аввало қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни ишлаб чиқараётган, қайта тайёрланаётган, тайёрлаш, сақлаш, сотиш, курилиш ишлари ва хизматлар кўрсатиш билан шуғулланаётган кўп тармоқли фермер хўжалиklarини рағбатлантириш ва ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш ҳам белгилаб қўйилган.

Шунингдек, унда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш, ярим тайёр маҳсулотлар ва тайёр озиқ-овқат маҳсулотларини, шунингдек қадоқлаш буюмларини ишлаб чиқариш бўйича энг замонавий юқори технологияли ускуналар билан жиҳозланган, қайта ишловчи янги корхоналарни куриш, мавжудларини реконструкция ва модернизация қилиш юзасидан инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш; қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни сақлаш, транспортировка қилиш ва сотиш, агрокимё, молиявий ва бошқа замонавий бозор хизматларни кўрсатиш инфратузилмасини янада кенгайтириш; суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш, мелиоратив ва ирригация объектларнинг тармоғини ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш соҳасига интенсив усулларни, энг аввало замонавий сув ва ресурсларни тежайдиган агротехнологияларни жорий этиш, унумдорлиги юқори қишлоқ хўжалиги техникасидан фойдаланиш; глобал иқлим ўзгариши ва Орол денгизи куриб қолишининг қишлоқ хўжалиги ривожланиши ҳамда аҳолининг ҳаёт фаолиятига салбий таъсирини юмшатиш бўйича тизимли чора-тадбирларни кўллаш ҳам кўзда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси бозор муносабатларига ўтиш жараёнида давлат асосий ташаббускор тамойилига амал қилиб, мамлакатда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозори тез суръатларда ривожланиб бормоқда.

Агросаноат мажмуасини ривожлаништириш ҳар қандай давлатнинг, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

1.1-расм. Агросаноат мажмуаси бозори таркиби

Маълумки, иқтисодий адабиётларда бозорнинг амал қилиш механизмлари, унга давлатнинг аралашуви даражасига қараб уч турдаги бозор типи фарқланади. Буларга: ривожланмаган бозор; эркин бозор ва тартибга солиниб туриладиган бозорлар киради. Ривожланмаган бозор – бу бозорда олди-сотди жараёнлари кучли ривожланмаган, одатда оддий товар айрибошлаш жараёни юз беради. Бу бозорда товарларнинг натурал

айрибошланиши (бартер) кўпроқ амалга оширилади. Бу бозор тўйинмаган ҳисобланади.

Эркин бозор – бу рақобатли бозор ҳисобланади. Бу бозорда жуда кўплаб кичик ва катта товар ишлаб чиқарувчилар иштирок этади ва уларнинг бирортаси ушбу товар нарҳини ўзгартиришга сезиларли таъсир эта олмайди.

Товарлар эркин сотилади. Амалиётда бундай бозорлар кам учрайди. Тартибга солиб туриладиган бозор – бу бозорнинг фаолиятига ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий чора-тадбирлар билан давлат аралашиб (тартибга солиб) туради.

Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси иқтисодиётнинг нисбатан яхши ривожланган соҳаси ҳисобланади. Унинг мамлакат ҳаёти учун иқтисодий ва ижтимоий аҳамияти жуда катта. Чунки бу соҳа катта молиявий ресурслар талаб қилмасдан катта самара бера оладиган соҳадир. Бошқа тармоқларни ташкил этиш ва ривожлантириш, ўз навбатида, катта молиявий ва янги соҳада ихтисослашган асосий воситалар, меҳнат ресурсларининг бўлишини талаб қилади. Агросаноат мажмуаси эса, Ўзбекистон Республикасининг тарихан мавжуд бўлган ва ривожланган соҳаларидан бири ҳисобланади. Мамлакат аҳолиси жуда қадим даврлардан қишлоқ хўжалиги билан шуғулланиб келади. Мамлакат аҳолиси қишлоқ хўжалигини юритишда жуда катта малакага эга. Табиий-иқлим шароитлари қишлоқ хўжалиги учун қулай минтақалардан ҳисобланади. Шу сабабли ҳам агросаноат мажмуасини ривожлантириш Ўзбекистон Республикаси учун энг муҳим устувор йўналишлардан бири қилиб белгиланган.

Энди мамлакатимиз иқтисодиёт тармоқларида ишлаб чиқилган маҳсулотлар ҳажми ва ўтган йилга нисбатан ўзгаришини таҳлил қиламиз.

Дастлабки маълумотларга кўра, 2018 йилда Ўзбекистон Республикаси ялпи ички маҳсулоти (кейинги ўринларда ЯИМ) ҳажми жорий нарҳларда 407 514,5 млрд. сўмни ташкил этди ва 2017 йилга нисбатан 5,1 % га ўсди. ЯИМ

дефлятори индекси 2017 йилдаги нархларга нисбатан 128,1 % ни ташкил этди.

2018 йил якунлари бўйича аҳоли жон бошига ЯИМ 12 365,6 минг сўмни ташкил этди ва бу кўрсаткич ўтган йилга нисбатан 3,3 % га ошди.

Келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, иқтисодий ўсиш суръати миллий иқтисодиётнинг асосий тармоқларида кузатилган ижобий ўсиш суръатлари билан боғлиқдир.

1.1-жадвал

Иқтисодий фаолият турлари бўйича ЯИМ ишлаб чиқариш кўрсаткичлари таҳлили

Кўрсаткичлар	Млрд.сўм		2017 йилга нисбатан % ҳисобида	ЯИМ ўсишида тармоқ- ларнинг ҳиссаси, %
	2017 йил	2018 йил		
Ялпи ички маҳсулот	302 536,8	407 514,5	105,1	5,1
шу жумладан:				
Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	267 744,8	361 951,1	105,1	4,5
Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги	90 983,9	117 315,8	100,3	0,1
саноат	59 570,4	95 083,9	110,6	2,1
қурилиш	15 228,6	20 734,4	109,9	0,5
савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар	21 540,6	26 493,0	104,4	0,3
ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа	25 305,5	29 868,3	106,3	0,5
бошқа хизмат тармоқлари	55 115,8	72 455,7	105,4	1,0
Маҳсулотларга соф солиқлар	34 792,0	45 563,4	105,5	0,6
Агросаноат мажмуаси бўйича	230975,6	314723,7	136,2	77,2

Манба: Ўзбекистон Республикасининг статистик ахборотномаси, 2018 йил

ЯИМ ўсиш суръатига хизматлар соҳаси энг катта таъсир кўрсатди ва бу соҳа ўтган йилга нисбатан 5,4 % га ошди. Жумладан, савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар 4,4 % га (ЯИМ таркибидаги улуши – 0,3 %), ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа – 6,3 % га (0,5 %) ва бошқа хизматлар – 5,4 % га (1,0 %) ўсди. Мамлакат ЯИМда агросаноат мажмуасининг улуши 2018 йилда 77,2 фоизга тенг бўлган.

Қашқадарё вилояти бўйича 2018 йилда ишлаб чиқарилган ялпи ҳудудий маҳсулотнинг (ЯХМ) ҳажми 28412,2 млрд. сўмни ташкил этди ва 2017 йилга нисбатан ўсиш суръати 101,0 фоизга тенг бўлди.

2018 йил якунлари бўйича аҳоли жон бошига ЯХМ 8932,1 минг сўмни ташкил қилди ва бу кўрсаткич ўтган йилга нисбатан -0,1 % га камайди.

Ўзбекистон Республикаси бўйича ЯИМни шакиллантиришда Қашқадарё вилоятининг қўшган ҳиссаси 7,0 % ни ташкил этди.

Иқтисодиётнинг асосий тармоқларида кузатилган ўсиш суръатлари ЯХМ ўсишида асосий омил бўлиб хизмат қилди. Жумладан, ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа тармоғининг ўсиш суръати 105,2 фоиз, (ЯХМ таркибидаги улуши (4,8 фоиз), саноат 103,0 фоиз (27,1 фоиз), қурилиш 103,5 фоиз (5,8 фоиз), савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар 102,9 фоиз (5,8 фоиз), қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги 96,9 фоиз (42,2 фоиз) ва хизмат кўрсатувчи бошқа тармоқлар 104,9 фоиз (14,3 фоиз) ни ташкил қилди.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, вилоятнинг ЯХМда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиқларининг улуши 42,2 фоизни ташкил этмоқда.

2018 йилда ЯХМ таркибида хизматлар соҳасининг улуши 24,9 фоизни ташкил қилиб, бу эса 2017 йилга нисбатан 1,1 пунктга камдир (26,0 фоиз). Жумладан, ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа хизматлари 0,7 пунктга камайди ва ҳисобот даврида 4,8 фоизни ташкил қилди.

Қашқадарё вилояти иқтисодиётнинг асосий тармоқларида кузатилган ўсиш суръатлари ЯХМ ўсишида асосий омил бўлиб хизмат қилди. Жумладан, саноат тармоғининг ўсиш суръати – 103,0 % (ЯХМ таркибидаги

улуши – 27,1 %), Қурилиш – 103,5 % (5,8 %), савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар – 102,9 % (5,8 %), ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа – 105,2 % (4,8 %) ва хизмат кўрсатувчи бошқа тармоқлар – 104,9 % (14,3 %) ни ташкил этди.

Демак, ялпи ҳудудий маҳсулотни яратишда ҳудуднинг табиий иқлим шароитин ва меҳнат тақсимотини инобатга олиш мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, ҳудудий агросаноат мажмуасининг ҳам ўзига хос хусусиятларини инобатга олиб ривожлантириш механизмларини ишлаб чиқиш зарурдир.

АСМнинг самарали фаолиятини маълум даражада иқтисодий муносабатлар тизими белгилаб беради. Иқтисодий муносабатлар – бу ишлаб чиқариш жараёнида корхоналарнинг иқтисодий манфаатларини рўёбга чиқарувчи муносабатлар шаклидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мева-сабзавот, картошка ва полиз маҳсулотларини харид қилиш ва улардан фойдаланиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2016 йил 12 апрелдаги қарорига мувофиқ, 2016 йилги ҳосилдан бошлаб ҳўл мева-сабзавот, картошка, полиз маҳсулотлари ва узум харид қилиш бўйича давлат буюртмаси жорий этилди. Ушбу қарорга асосан “Ўзбекизкоз-овқатхолдинг” компанияси таркибига кирадиган хусусий мулк шаклидаги қайта ишлаш корхоналарини хом-ашё билан барқарор таъминлаш, ички истеъмол бозорини қиш-баҳор мавсумида барқарор таъминлаш мақсадида захирага ғамлаш, ташқи бозорларда харидоргир бўлган ҳўл мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш вазифалари юклатилди. Ушбу вазифалар билан “Ўзбекизкоз-овқатхолдинг”, “Ўзбекизкоз-овқатзаҳира” уюшмаси ва “Ўзагроэкспорт” ихтисослаштирилган савдо компанияси шуғулланади.

1.2. Агросаноат интеграциясининг назарий ва услубий асослари

“Агросаноат интеграцияси” терминининг иқтисодий мазмунини очиб беришдан олдин агросаноат мажмуасининг таркибий тузилмаси ва унга кирувчи тармоқлар хусусида тўхталиб ўтиш жоиз. Таъкидлаб ўтиш жоизки, АСМ таркиби жуда кенг қамровли ва мураккаб тузилма бўлиб, кўплаб ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва бошқа соҳалар ҳамда тармоқларни ўз ичига олади. Аммо, фан-техника ва технологиялар тараққиёти таъсири остида АСМ таркибида олдин мавжуд бўлмаган бутунлай янги типдаги тармоқлар ва соҳалар вужудга келиши ва ривожланиши, айримлари эса соҳани тарк этиши ҳам мумкин.

Илмий адабиётларда агросаноат мажмуасининг таркибий тузилмасига кирувчи тармоқлар хусусида ягона ёндошув мавжуд эмас. Хусусан, россиялик олима Е.В.Серова АСМга кирувчи тармоқларни 3 та соҳага ажратади:

1. АСМнинг қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқариш воситалари билан таъминловчи 1-соҳаси (қишлоқ хўжалигининг ишлаб чиқариш воситаларига боғлиқлиги тобора кучайиб боришини инobatга олиб ғарб адабиётида “ўсувчи тармоқ” деган ном олган). Бу соҳа ўз ичига қишлоқ хўжалиги учун машина-ускуналар, ўғитлар, кимёвий ва биологик ҳимоя воситалари, уруғлик, ёнилғи-мойлаш материаллари, ветеринария дори-дармонлари, омихта ем ва бошқа воситалар ишлаб чиқарувчи тармоқларни олади.

2. АСМнинг 2-соҳаси ҳисобланган қишлоқ хўжалигининг ўзи. Қишлоқ хўжалиги ўз навбатида деҳқончилик ва чорвачилик каби иккита йирик тармоққа бўлинади.

3. АСМнинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилардан якуний истеъмолчиларга етказиб бериш билан шуғулланувчи тармоқларни ўз ичига олган 3-соҳаси (ғарб адабиётида “камаювчи тармоқ” деган ном олган). Унга қишлоқ хўжалиги

маҳсулотларини тайёрлаш, бирламчи ва иккиламчи қайта ишлаш, улгуржи ва чакана савдо тузилмалари орқали истеъмолчиларга сотиш билан шуғулланувчи тармоқлар киради⁶.

А.В.Турьянский ва В.Л.Аничинлар АСМни қуйидаги 3 та соҳага ажратишган: 1) қишлоқ хўжалигига хизмат кўрсатувчи ташкилотлар (1-соҳа); 2) қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари (2-соҳа); 3) қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш билан шуғулланувчи ташкилотлар (3-соҳа)⁷.

В.А.Кундиус ўз китобида М.Л.Лезин, В.А.Тихонов ва Ю.В.Седыларнинг АСМни худди юқорида келтирилганидек 3 та соҳага ажратишганини келтирган ҳолда, ҳозирги иқтисодий шароитларда АСМ ўз ичига қуйидаги 4 та соҳани қамраб олади деган фикрини илгари суради⁸:

-биринчи соҳа- қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқариш воситалари мажмуаси билан таъминловчи корхоналар, шу жумладан агросервис корхоналари;

-иккинчи соҳа- қишлоқ хўжалиги: барча улкчилик ва ташкилий-ҳуқуқий шакллардаги қишлоқ хўжалиги корхоналари, фермер ва деҳқон хўжаликлари, ихтисослашган уруғчилик ва наслчилик хўжаликлари, тажриба станциялари, аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликлари ва бошқалар;

-учинчи соҳа- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш: улгуржи озиқ-овқат бозорлари, биржалар, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиб олиш билан шуғулланувчи тайёрлов корхоналари, қишлоқ хўжалиги хомашёсини бирламчи қайта ишлаш, озиқ-овқат саноати, чакана савдо фирмалари ва умумий овқатланиш хоналари;

-тўртинчи соҳа-илмий-ўқув мажмуалари: аграр коллежлар ва университетлар, илмий-тадқиқот ва консалтинг марказлари, ўқув-ахборот ва қайта тайёрлов марказлари, ахборот ва мониторинг хизматлари ва бошқалар.

⁶ Е.В.Серова. Аграрная экономика. Учебник. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. -146-147 с.

⁷ А.В.Турьянский, В.Л.Аничин. Сельскохозяйственная кооперация и агропромышленная интеграция. Учебное пособие. 2-е изд.испр. и доп. -Белгород: Издательство БелГСХА, 2010. -80 с.

⁸ В.А.Кандус. Экономика агропромышленного комплекса. Учебное пособие. -М.: КНОРУС, 2010. 99-100 с.

Олимнинг фикрича, АСМнинг таркибини бу йўналишда туркумлаш такрор ишлаб чиқариш ёндошувини акс эттиради ва тизимлилик тамойилига асосланади.

Мамлакатимиз олимларидан А.Абдуғаниев ўз ишларида АСМни қуйидаги 4 та бўғинга бўлади⁹.

1. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқлар.
2. Қишлоқ хўжалиги тармоқлари.
3. Қишлоқ хўжалиги тармоқларига хизмат кўрсатувчи тармоқлар.
4. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқлар.

Р.Ҳакимов эса ўз ишларида агросаноат мажмуасини қуйидаги 4 та соҳага ажратади:

Биринчи соҳа. Агросаноат мажмуаси тармоқлари (тизими) учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа.

Иккинчи соҳа. Қишлоқ хўжалигининг ўзи.

Учинчи соҳа. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқлар йиғиндиси.

Тўртинчи соҳа. Агросаноат мажмуаси инфратузилмаси¹⁰.

АСМ таркибига кирувчи соҳалар борасида юқорида келтирилган фикрларда уларни турлича талқин этиш ҳолатлари кузатилади. Масалан, А.В.Турьянский, В.Л.Аничин ва В.А.Кундиуслар қишлоқ хўжалиги учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи ва уларга сервис хизматлари кўрсатувчи (инфратузилмалар) соҳаларни АСМнинг битта соҳасига киритсалар, А.Абдуғаниев ва Р.Ҳакимовлар уларни АСМнинг алоҳида иккита соҳасига ажратишган. В.А.Кундиус илмий-ўқув муассасалари (аграр

⁹ А.Абдуғаниев, А.А.Абдуғаниев. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. Дарслик. -Т.: “Адиб нашриёти” МЧЖ.2011. 26-31 б.

¹⁰ Р.Ҳакимов. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. Дарслик. -Т ТДИУ, 2009. 19 б.

коллежлар ва университетлар, ўқув-ахборот ва қайта тайёрлов марказлари, илмий-тадқиқот институтлари ва марказлари) ва консалтинг, ахборот ва мониторинг хизматларини АСМнинг алоҳида соҳаси сифатида қараган.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ва унга хизмат кўрсатувчи агросаноат мажмуаси соҳалари ўртасида хўжалик алоқаларининг тобора ривожланиб ва мутаҳкамланиб бориши таъсирида тармоқлараро интеграциялашув жараёнлари кучайиб бормоқда. Бу жараёнларнинг вужудга келиш зарурияти, аҳамияти, ривожланиш шарт-шароитлари ва омиллари ҳамда ташкилий шакллари ва турларини тадқиқ этишдан олдин “агросаноат интеграцияси” тушунчасининг моҳиятини талқин этиш лозим бўлади. Илмий адабиётларни ўрганиш шуни кўрсатадики, “агросаноат интеграцияси” тушунчасини талқин этишда турли ёндошувлар ва фикрлар учрайди.

А.В.Ткач “агросаноат интеграцияси” тушунчасига қуйидагича таъриф беради: “агросаноат интеграцияси – бу ихтисослашган қишлоқ хўжалиги ва саноат ишлаб чиқаришининг ягона хўжалик организмига онгли равишда ва тартибга солинадиган бирлашувини англлатувчи ташкилий-иқтисодий тушунчалар”¹¹.

В.А.Кундиус “агросаноат интеграцияси” тушунчасини тармоқлараро вертикал кооперация шакли, технологик жиҳатдан ўзаро боғлиқ бўлган аграр, саноат корхоналари ва инфратузилмаларнинг аҳолининг бирламчи эҳтиёжларини қондириш мақсадида ягона агросаноат иқтисодий тизимига ташкилийиқтисодий жиҳатдан бирлашуви сифатида талқин этади¹².

А.В.Турьяеский ва В.Л. Аничинларнинг фикрича, “агросаноат интеграцияси” - бу хўжалик юритувчи субъектларнинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, сотиш ва қишлоқ хўжалигига хизмат кўрсатиш жараёнларини ташкилий-технологик жиҳатдан ягона

¹¹ А.В.Ткач. Сельскохозяйственная кооперация. Учебное пособие. -М.: Дашков и К, 2006. -135-136 с.

¹² А.В.Кандиус. Экономика агропромышленного комплекса. Учебное пособие. -М. КНОРУС, 2010. -77 с.

тизимга бирлаштиришга қаратилган иқтисодий ўзаро ҳамкорлик ўрнатишдир¹³.

Р.Хақимовнинг таъриф беришича: “Агросаноат интеграцияси” – саноат ва қишлоқ хўжалигининг бир-бирига сингиб кетиши, бир бутун тизимга айланишидир¹⁴”.

Бизнинг фикримизча “агросаноат интеграцияси” – бу аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига эҳтиёжини қондириш мақсадида аграр соҳани ишлаб чиқариш воситалари билан таъминлаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, сақлаш, қайта ишлаш, сотиш ва хизмат кўрсатиш тармоқларининг ягона ташкилий-технологик ва ижтимоий-иқтисодий тизимга бирлашуви ҳамда ўзаро боғланган ва манфаатли хўжалик алоқаларини ўрнатиш жараёнидир. Бу жараёнда ягона занжирли тизимга бирлашган технологик жараённинг маълум бир қисмини ихтисослашган тармоқлар ёки корхоналар амалга оширади ва кейинги технологик босқичга тайёрлаб беради.

Мутахассисларнинг фикрича: “Агросаноат интеграцияси ижтимоий меҳнат тақсимооти ва кооперациясини ривожланишининг натижасидир. Тармоқларнинг бир-биридан ажралиб кетиши уларнинг ишлаб чиқарган маҳсулотларини айирбошлашни кучайишини талаб қилади. Бир тармоқда ишлаб чиқариладиган маҳсулотга талаб асосан бошқа тармоқда вужудга келади. Натижада бир тармоқ икинчисиз мўътадил ривожлана олмайди. Бу уларни интеграциялашуви заруриятини келтириб чиқаради”¹⁵.

Кейинги йилларда ишлаб чиқариш кучларининг тинимсиз ривожланиши, фан-техника ва технологияларнинг юксак тараққиёти ҳамда халқаро глобаллашув жараёнлари таъсирида иқтисодиётнинг турли тармоқлари ўртасида интеграцион алоқалар чуқурлашиб бормоқда, бундай

¹³ А.В.Турьяеский, В.Л. Аничин. Сельскохозяйственная кооперация и агропромышленная интеграция. Учебное пособие. 2-е изд.испр. и доп. – Белгород. Издательство БелГСХА, 2010. -125 с.

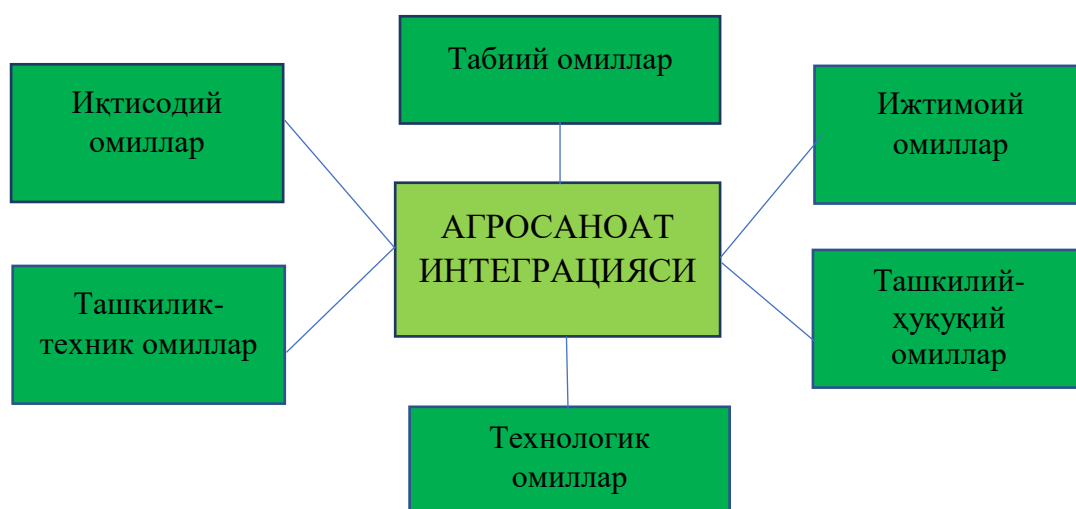
¹⁴ Р.Хақимов. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. Дарслик. -Т.: ТДИУ, 2009. -19 б.

¹⁵ Р.Хақимов. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. Дарслик. -Т.: ТДИУ, 2009. -19 б.

алоқалар, айниқса, ишлаб чиқаришнинг технологик жиҳатдан ягона занжирига боғланган ва бир-бирини тўлдириб боровчи тармоқларда кучли намоён бўлмоқда. Жумладан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришдан тортиб уни сақлаш, бирламчи ва иккиламчи қайта ишлаш ва сотиш жараёнларини ўз ичига олган АСМда бундай интеграцион боғлиқлик бошқа соҳаларга нисбатан ёрқин намоён бўлади.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, агросаноат интеграциясининг ривожланишига таъсир кўрсатувчи омиллар кўп қиррали ва кенг қамровли бўлиб, уларни табиий, ижтимоий, иқтисодий, ташкилий -ҳуқуқий, ташкилий - техник ва технологик характердаги омилларга ажратиш мумкин (1 -расм).

1. Агросаноат интеграцияси қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг табиий хусусиятлари, унинг мавсумийлиги билан боғлиқ ҳолда ривожланади.

1.2-чизма. Агросаноат мажмуасининг ривожланишига таъсир кўрсатувчи омиллар туркуми

2. Ижтимоий омиллар инсонларнинг ижтимоий дунёқараши ва психологияси соҳасида амал қилади. Ишлаб чиқаришнинг ижтимоий характери инсоният эволюцион тараққиётининг муҳим натижаларидан бири сиқатида юзага қичади. Шунинг учун интеграцияни ижтимоий ишлаб

чиқариш муносабатлари эволюциясининг кейинги тараққиёт босқичи сифатида қараш мумкин.

3. Иқтисодий омиллар интеграциялашувчи субъектлар иқтисодий манфаатлари ва уларни қондириш усуллар соҳасида шаклланади. Иқтисодий манфаатларни максимал қондириш даражасига кучайиб бораётган рақобат муҳити ва ресурсларнинг чекланганлиги таъсир кўрсатади. Интеграция бу тўсиқларни маълум даражага енгиб ўтишга имкон яратади.

4. Агросаноат интеграцияси ривожланишининг **ташкилий-ҳуқуқий омилларига** мажмуа таркибига кирувчи хўжалик юритувчи субъектлар ва улар бирлашмаларининг ташкилий-ҳуқуқий шакллари ҳамда улар фаолиятини тартибга солиб турувчи меъёрий-ҳуқуқий характердаги қонунчилик базаси ташкил этади. Амалдаги қонунчилик билан мулкчилик шакли ва ҳуқуқий мақомидан келиб чиқиб, агросаноат мадмуаси таркибига кирувчи корхоналар ва улар бирлашмаларининг турли шакллари фаолият кўрсатади. Хусусан, деҳқон ва фермер хўжаликлари, агрофирмалар, хусусий корхоналар ва масъулияти чекланган жамиятлари, ассоциациялар, уюшмалар, холдинглар ва бошқа интеграцион тузилмалар буларга мисол бўлади.

5. Ташкилий – техник омиллар аграр соҳада ишлаб чиқаришнинг тобора индустриал тус олиши, механизациялашув ва автоматлаштириш даражасининг ортиб бориши туфайли саноат билан қишлоқ хўжалиги ўртасида мустаҳкам интеграцион алоқалар ривожланиб бориши билан изоҳланади.

6. Технологик омиллар маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш фаолиятини бошқариш соҳасида шаклланади. Бу соҳада интеграциялашувга талаб қуйидаги омиллар натижасида юзага келади:

➤ Моддий ресурслар таъминоти, маҳсулот ишлаб чиқариш, уни сақлаш ва қайта ишлаш ҳамда истеъмолчиларга етказиб бериш соҳасидаги технологик босқичларнинг ташкилий бирлигини таъминлаш;

- Комплекс технологик жараёнларни ягона мақсад ва тизимлилик тамойилларидан келиб чиқиб амалга ошириш;
- Хўжалик юритувчи субъектларнинг тарқоқлиги шароитида вужудга келадиган хомашё ва тайёр маҳсулот йўқотишлари олдини олиш;
- Якуний истеъмолчилар талабларни максимал қондиришга йўналтирилган замонавий бошқарув технологияларини қўллаш.

Қишлоқ хўжалиги ва саноат корхоналари ишлаб чиқариш интеграциясининг асосий мақсади ўз аъзоларининг моддий ва бошқа манфаатларини қондиришдан иборатлигича қолмоқда. Маълумки, қишлоқ жойларида қайта ишловчи, сотиш, хизмат кўрсатувчи, таъминот, боғдорчилик, томорқа, чорвачилик ва бошқа корхоналарни ривожлантириш учун объектив шарт-шароитлар яратилган. Бунда қайта ишловчи корхоналар жумласига қишлоқ хўжалиги маҳсулотини қайта ишлаш (гўшт, сут маҳсулотлари, нон, қандолатчилик маҳсулотлари, сабзавот-мева маҳсулотлари ва қишлоқ хўжалиги хом ашёсидан ярим тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш) билан шуғулланувчи корхоналар киради.

Агросаноат интеграцияси корхоналарига маҳсулотни сотиш, шунингдек уни сақлаш, навларга ажратиш, қуриштириш, ювиш, қадоқлаш, идишларга жойлаш, ташиш ишларини амалга оширувчи хўжалик юритувчи субъектлар киради. Мазкур корхоналар битимлар тузади, сотиш бозорларини ўрганиб чиқади, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти рекламасини ташкил қилади ва ҳ.к.

Интеграциялашган ташкилотлар турли тамойиллар асосида тузилади. Бундан интеграция ва кооперацияни бир-бирига муқобил вариант сифатида қўриб чиқиш лозимлиги келиб чиқмайди. Ушбу ҳолатлар кўп жиҳатдан бир-бирига зид, лекин улар ҳар доим ўзаро ҳамкорликда ривожланади, кооперациялашган тузилмалар, одатда, биринчи навбатда, ўз иштирокчиларининг манфаатларига, интеграциялашган тузилмалар эса сармоянинг асосий эгалари, шахсларнинг кичик гуруҳи манфаатларига хизмат кўрсатади. Интеграциялашган тузилмалар сарфланган маблағлардан

тезда самара олишга йўналтирилган фаолиятнинг тажаввузкор хусусияти билан ажралиб туради. Улар биринчи галда товар ишлаб чиқариш ва тадбиркорлик ташаббуси учун энг катта имкониятлар мавжуд бўлган жойларда юзага келади ва ривожланади. Шу билан бирга интеграция хўжалик юритувчи субъектлар ўзаро ҳамкорлигининг анча юқори поғонасини ўзида намоён этувчи база ҳисобланади.

Агросаноат интеграциясига кирувчи барча тармоқларнинг энг асосий вазифаси – пировард маҳсулотга кетган жами харажат сарфини пасйитиришдан иборатдир. Қишлоқ хўжалигида пировард маҳсулот эса, тармоқдан ташқари бевосита истеъмолчига ёки саноатга қайта ишлаш учун сотиладиган маҳсулотдир.

Маҳсулотнинг тармоқ ичидаги айланиши пировард натижада ифодаланмайди, балки оралиқ маҳсулот сифатида намоён бўлади. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг саноатда қайта ишланмасдан туриб аҳоли истеъмолига тушадиган қисми (ғалла, сабзавот, картошка, гўшт ва бошқа) агросаноат мажмуи пировард маҳсулотига қўшилади.

Қишлоқ хўжалиги, энг аввало, қайта ишловчи саноат учун хом-ашё материали ишлаб чиқаришга асосланиб, фаолиятининг иқтисодий натижалари тармоқлараро баланс шартлари билан аниқланади. Шунинг учун қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг пировард натижаси агросаноат интеграциясининг оралиқ маҳсулоти бўлиб ҳисобланади.

Агросаноат интеграциясининг пировард маҳсулоти маълум бир вақт давомида яратилган ва кўрсатилган хизматларнинг истеъмолга тушадиган жами маҳсулотлар тўпламидир. Натура шаклида пировард маҳсулот кўйидагилардан ташкил топади:

- Бевосита аҳолига тушадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулоти;
- Қишлоқ хўжалиги хом-ашёсидан тайёрланадиган истеъмол буюмлари;

➤ Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва уни қайта ишлайдиган тармоқлар;

➤ Агросаноат мажмуаси биринчи соҳаси тармоқлари маҳсулотлари.

Агросаноат мажмуаси пировард маҳсулотининг таркибий тузилиши алоҳида тармоқлар маҳсулоти қийматини жами ишлаб чиқарилган маҳсулот қийматига бўлиш орқали фоизларда аниқланади. Пировард маҳсулот қиймати таркибининг ўзгариши агросаноат мажмуасидаги аниқ тармоқлар маҳсулотлари, товар ва хизматларнинг ошиши ёки пасайишига боғлиқ бўлади.

Пировард маҳсулот (ПМ) ялпи маҳсулот (ЯМ) (товар ва хизмалар) ҳажми билан аниқ тармоқда бевосита истеъмол (И) учун фойдаланилган унинг маълум бир қисми ўртасидаги фарқ сифатида ҳисобланади.

$$\text{ПМ} = \text{ЯМ} - \text{И}$$

Агросаноат мажмуасининг пировард маҳсулотининг қиймати (ПМҚ) – қишлоқ хўжалигида яратилган соф маҳсулот қийматидан ($\text{СМҚ}_{\text{к/х}}$), озиқ-овқат, енгил саноат тармоқлари соф маҳсулоти қийматининг ($\text{СМҚ}_{\text{о/о.енг}}$) бир қисмидан, шунингдек, транспорт, алоқа ва муомала соҳалари соф маҳсулоти қийматининг ($\text{СМҚ}_{\text{т.а.м}}$) бир қисмидан ташкил топади:

$$\text{ПМҚ} = \text{СМҚ}_{\text{к/х}} + \text{СМҚ}_{\text{о/о.енг}} + \text{СМҚ}_{\text{т.а.м}}$$

Агросаноат мажмуасининг самарали фаолият кўрсатиши учун тармоқлар моддий-техника базасининг меъёрида бўлишигина эмас, балки шу мажмуага кирувчи барча соҳаларнинг пропорционал ривожланиши катта аҳамиятга эга. Агросаноат мажмуасидаги барча фаолиятларнинг натижаси қишлоқ хўжалиги билан мажмуанинг бошқа тармоқ ва ишлаб чиқаришлари ўртасидаги мувофиқлик ва ривожланиш билан аниқланади.

Агросаноат мажмуаси самарадорлигининг асосий кўрсаткичлари, аҳоли жон бошига тўғри келадиган қишлоқ хўжалиги хом-ашёсидан олинадиган озиқ-овқат ва ноозиқ-овқат товарлари миқдори ҳисобланади. Бошқача қилиб айтганда, мамлакат аҳолисини ишлаб чиқарилган озиқ-овқат маҳсулотлари ва

қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш маҳсулоти ҳисобланган, яъни енгил ва тўқимачилик саноати маҳсулотлари билан таъминлаш даражасидир.

Агросаноат мажсуаси самарадорлигини характерлаш учун ўртача бир ходимга тўғри келган пировард маҳсулот қиймати, бир сўмлик ишлаб чиқариш харажатига тўғри келган пировард маҳсулот қиймати ва бир сўмлик асосий ишлаб чиқариш фондларига тўғри келадиган пировард маҳсулот қиймати кўрсаткичи ҳисобланади. Бу кўрсаткичларни ҳисоблаш учун қуйидаги формуладан фойдаланамиз:

$$МУ_{асм} = \frac{ПМ}{ХС} ; С_{асм} = \frac{ПМ}{ИЧХ} ; ФҚ = \frac{ПМ}{АИФ} ;$$

Бу ерда:

МУ_{асм} – меҳнат унумдорлиги, сўм;

С_{асм} – самарадорлик, сўм;

ФҚ – фонд қайтими, сўм;

ПМ – провард маҳсулот, минг сўм;

ХС – ўртача йиллик ходимлар сони, киши;

ИЧХ – ишлаб чиқариш харажатлари, минг сўм;

АИФ – асосий ишлаб чиқариш фондлари, минг сўм.

Агросаноат мажмуаси фаолиятининг самарадорлигини ошириш мақсадида оралиқ ва пировард натижа ўртасида узулишга йўл қўйилмаслиги лозим. Бунинг учун агросаноат мажмуасининг барча тармоқлари ва ишлаб чиқаришларини пропорционал ва мувофиқ ҳолатда ривожлантиришни таъминлаш, уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, пировард маҳсулотни олишда ходимларнинг моддий манфаатдорлигини ошириш ва меҳнат шароитларини яхшилашдан иборатдир.

Агросаноат мажмуасининг самарали ривожланиши ҳар бир соҳа, тармоқ ва ишлаб чиқариш ходимларига меъёрий шартларни таъминлаш учун зарурий шарт-шароитларни яратади. Бу ишлаб чиқаришдаги шикастланишлани камайтириш, ходимлар касалланишини қисқартириш, меҳнат ресурсларидан фойдаланишни яхшилаш билан характерланади.

Агросаноат мажмуасига кирувчи корхона ва ташкилотларда ижтимоий-маданий объектларни қуриш, ишлаш ва дам олишга ижтимоий шароитни яхшилаш, кадрларни такрор ишлаб чиқариш учун имконият яратилади.

1-боб бўйича хулоса

Ушбу боб бўйича хулоса қиладиган бўлсак, агросаноат мажмуаси - бу ишлаб чиқаришнинг бир бутун занжирли технологик кетма-кетлиги ва ўзаро боғлиқлигига асосланган. Қишлоқ хўжалиги ва саноат корхоналари ишлаб чиқариш интеграциясининг асосий мақсади ўз аъзоларининг моддий ва бошқа манфаатларини қондиришдан иборатлигича қолмоқда. Маълумки, қишлоқ жойларида қайта ишловчи, сотиш, хизмат кўрсатувчи, таъминот, боғдорчилик, томорқа, чорвачилик ва бошқа корхоналарни ривожлантириш учун объектив шарт-шароитлар яратилган. Бунда қайта ишловчи корхоналар жумласига қишлоқ хўжалиги маҳсулотини қайта ишлаш (гўшт, сут маҳсулотлари, нон, қандолатчилик маҳсулотлари, сабзавот-мева маҳсулотлари ва қишлоқ хўжалиги хом ашёсидан ярим тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш) билан шуғулланувчи корхоналар киради.

Агросаноат интеграцияси корхоналарига маҳсулотни сотиш, шунингдек уни сақлаш, навларга ажратиш, қуриштириш, ювиш, қадоқлаш, идишларга жойлаш, ташиш ишларини амалга оширувчи хўжалик юритувчи субъектлар киради. Мазкур корхоналар битимлар тузади, сотиш бозорларини ўрганиб чиқади, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти рекламасини ташкил қиладиган ва ҳ.к.

Мутахассисларнинг фикрича: “Агросаноат интеграцияси ижтимоий меҳнат тақсимооти ва кооперациясини ривожланишининг натижасидир. Тармоқларнинг бир-биридан ажралиб кетиши уларнинг ишлаб чиқарган маҳсулотларини айирбошлашни кучайтиришни талаб қиладиган. Бир тармоқда ишлаб чиқариладиган маҳсулотга талаб асосан бошқа тармоқда вужудга келади. Натижада бир тармоқ икинчисиз мўътадил ривожлана олмайди. Бу уларни интеграциялашуви заруриятини келтириб чиқаради.

Бизнинг фикримизча “агросаноат интеграцияси” – бу аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига эҳтиёжини қондириш мақсадида аграр соҳани ишлаб чиқариш воситалари билан таъминлаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, сақлаш, қайта ишлаш, сотиш ва хизмат кўрсатиш тармоқларининг ягона ташкилий-технологик ва ижтимоий-иқтисодий тизимга бирлашуви ҳамда ўзаро боғланган ва манфаатли хўжалик алоқаларини ўрнатиш жараёнидир. Бу жараёнда ягона занжирли тизимга бирлашган технологик жараённинг маълум бир қисмини ихтисослашган тармоқлар ёки корхоналар амалга оширади ва кейинги технологик босқичга тайёрлаб беради

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, агросаноат интеграциясининг ривожланишига таъсир кўрсатувчи омиллар кўп қиррали ва кенг қамровли бўлиб, уларни табиий, ижтимоий, иқтисодий, ташкилий -ҳуқуқий, ташкилий - техник ва технологик характердаги омилларга ажратиш мумкин:

1. Агросаноат интеграцияси қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг табиий хусусиятлари, унинг мавсумийлиги билан боғлиқ ҳолда ривожланади.

2. Ижтимоий омиллар инсонларнинг ижтимоий дунёқараши ва психологияси соҳасида амал қилади. Ишлаб чиқаришнинг ижтимоий характери инсоният эволюцион тараққиётининг муҳим натижаларидан бири сифатида юзага қичади. Шунинг учун интеграцияни ижтимоий ишлаб чиқариш муносабатлари эволюциясининг кейинги тараққиёт босқичи сифатида қараш мумкин.

3. Иқтисодий омиллар интеграциялашувчи субъектлар иқтисодий манфаатлари ва уларни қондириш усуллар соҳасида шаклланади. Иқтисодий манфаатларни максимал қондириш даражасига кучайиб бораётган рақобат муҳити ва ресурсларнинг чекланганлиги таъсир кўрсатади. Интеграция бу тўсиқларни маълум даражага енгиб ўтишга имкон яратади.

4. Агросаноат интеграцияси ривожланишининг ташкилий-ҳуқуқий омилларига мажмуа таркибига кирувчи хўжалик юритувчи субъектлар ва улар бирлашмаларининг ташкилий-ҳуқуқий шакллари ҳамда улар фаолиятини тартибга солиб турувчи меъёрий-ҳуқуқий характердаги қонунчилик базаси ташкил этади. Амалдаги қонунчилик билан мулкчилик шакли ва ҳуқуқий мақомидан келиб чиқиб, агросаноат мадмуаси таркибига кирувчи корхоналар ва улар бирлашмаларининг турли шакллари фаолият кўрсатади. Хусусан, деҳқон ва фермер хўжаликлари, агрофирмалар, хусусий корхоналар ва масъулияти чекланган жамиятлари, ассоциациялар, уюшмалар, холдинглар ва бошқа интеграцион тузилмалар буларга мисол бўлади.

5. Ташкилий – техник омиллар аграр соҳада ишлаб чиқаришнинг тобора индустриал тус олиши, механизациялашув ва автоматлаштириш даражасининг ортиб бориши туфайли саноат билан қишлоқ хўжалиги ўртасида мустақкам интеграцион алоқалар ривожланиб бориши билан изоҳланади.

6. Технологик омиллар маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш фаолиятини бошқариш соҳасида шаклланади. Бу соҳада интеграциялашувга талаб қуйидаги омиллар натижасида юзага келади:

- Моддий ресурслар таъминоти, маҳсулот ишлаб чиқариш, уни сақлаш ва қайта ишлаш ҳамда истеъмолчиларга етказиб бериш соҳасидаги технологик босқичларнинг ташкилий бирлигини таъминлаш;
- Комплекс технологик жараёнларни ягона мақсад ва тизимлилик тамойилларидан келиб чиқиб амалга ошириш;
- Хўжалик юритувчи субъектларнинг тарқоқлиги шароитида вужудга келадиган хомашё ва тайёр маҳсулот йўқотишлари олдини олиш;
- Яқуний истеъмолчилар талабларни максимал қондиришга йўналтирилган замонавий бошқарув технологияларини қўллаш.

2-боб. Вилоят агросаноат интеграциясини ривожлантиришнинг ҳозирги ҳолати таҳлили

2.1. “ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятининг ижтимоий-иқтисодий тавсифи ва ҳудуд агросаноат интеграциясини ривожлантиришдаги ҳолати таҳлили

Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамияти Қарши шаҳри Шайхали кўрғони ҳудудида 1973 йилда қуриб фойдаланишга топширилган. Жамият Ўзбекистон Республикаси Давлат мулкни бошқариш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш қўмитаси Қашқадарё вилоят ҳудудий бошқармасининг 1994 йил 12 октябрдаги 588-сонли буйруғига асосан давлат корхонаси - Қарши дон маҳсулотлари корхонасини хусусийлаштириш йўли билан ташкил қилинган ва жамият акциядорларининг 2003 йил 10 январда ўтказилган умумий йиғилиш қарорига биноан “Дунё-М” очик акциядорлик жамияти деб юритилган. Амалдаги қонунчиликка мувофиқ Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамияти деб аталади. Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамияти қисқартирилган ҳолатда, давлат тилида: Қарши “ДУНЁ-М” АЖ рус тилида: АО “ДУНЁ-М” деб юритилади.

Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятининг ишлаб чиқариш қуввати қуйидагича:

❖ Суткасига лойиҳа қуввати 500 тонна бугдойни қайта ишлайдиган 1988 йилда Швейцариянинг Бюллер фирмаси лицензияси асосида қайта реконструкция қилинган тегирмон цехи ва шу тегирмон цехида 240 тонна унни қопсиз сақлаш омбори ҳамда цех билан ёнма-ён жойлашган 8140 тонна қопланган унни сақлаш сиғимига эга бўлган тайёр маҳсулотлар омбори бор;

❖ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 19 февралдаги “Республикада омихта ем саноатини ривожлантириш учун қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 38-сонли қарорига асосан Голландиядан келтирилган замонавий омихта ем ишлаб чиқариш ускуналари

билан 2007 йил ноябрь ва 2008 йил март ойлари давомида қайта реконструкция қилинган суткасига лойиҳа қуввати 305 тонна омихта ем ишлаб чиқариш қувватига эга омихта ем цехи мавжуд;

❖ Ушбу омихта ем цехида 10 000 тонна хом-ашё, 960 тонна кепак ҳамда 2400 тонна омихта-ем сақлаш учун мўлжалланган сақлаш сифимига эга бўлган омборхона мавжуд;

❖ 1973 йилда қуриб ишга туширилган умумий буғдой сақлаш сифим ҳажми 90 000 тоннага тенг бўлган 5 корпусдан иборат элеватор 1 цехи бор;

❖ 1974 йилда қуриб ишга туширилган умумий буғдой сақлаш сифим ҳажми 48 000 тоннага тенг бўлган 3 корпусдан иборат элеватор 2 та цехи бор;

❖ “Ўздонмахсулот” АКнинг 2005 йилги манзилли қурилишлар дастурига асосан Хитой технологияси бўйича корхонада 2005 йилда йиллик ишлаб чиқариш қуввати 5 000 000 дона полипропилен қоп ишлаб чиқарадиган халта цехи қуриб ишга туширилди.

Қарши “ДУНЁ-М” АЖ да 2 та макарон ишлаб чиқариш цехлари мавжуд бўлиб, Украина давлатидан келтирилган янги замонавий АВМ русумли макарон ишлаб чиқариш линияси ускуналари қуриткичлари билан комплект қилиб жиҳозланган. Ҳозирги кунда макарон цехларимиздан аҳоли эҳтиёжлари ва талабларидан келиб чиқиб қадоқланган ҳолда турли хилдаги макарон маҳсулотлари ишлаб чиқарилмоқда.

Жамият қуйидаги турдаги акцияларни чиқарган ва жойлаштирган:

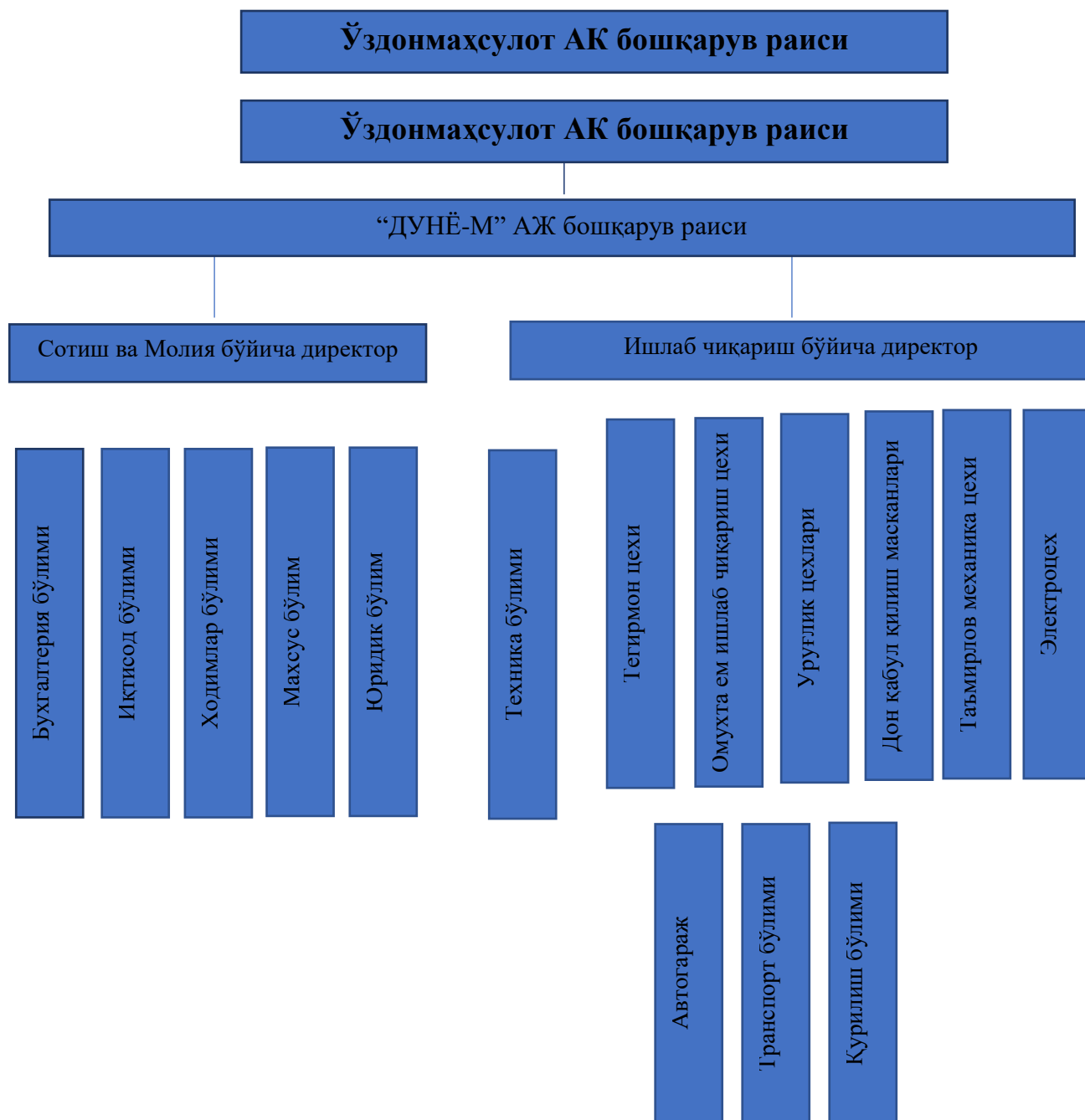
❖ **5 623 432** (беш миллион олти юз йигирма уч минг тўрт юз ўттиз икки) дона, ҳар бирининг номинал қиймати 2000 сўмга тенг 11246864000 сўм миқдордаги оддий, эгасининг номи ёзилган акциялар;

❖ **9 704** (тўққиз минг етти юз тўрт) дона, ҳар бирининг номинал қиймати 2000 сўмга тенг 19408000 сўм миқдордаги имтиёзли, эгасининг номи ёзилган акциялар.

Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятининг ташкилий структураси тўғрисида танишадиган бўлсак, корхонанинг ташкилий ҳуқуқий шакли

Қарши “ДУНЁ-М” очик турдаги акциядорлик жамияти бўлиб, дастлаб “Қарши дон маҳсулотлари комбинати” деб юритилган, корхона қурилиши 1969 йил бошланиб, 1973 йил қуриб ишга туширилган.

Қарши “ДУНЁ-М” очик турдаги акциядорлик жамиятининг бошқарув структураси қуйидаги 1.3-чизмада акс эттирилган бўлиб, бунда акционерлик жамияти иккита йирик бўлимдан , яъни “сотиш ва молия бўлими”дан ва “ишлаб чиқариш” бўлимларидан ташкил топади.

1.3-чизма. “ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятининг структураси

Қарши дон маҳсулотлари комбинати Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида”ги Қонуни асосида Қашқадарё вилоят Давлат Мулки бошқармасининг 1994 йил 12 октябрдаги №588 буйруғи ва меҳнат жамоаси мажлис қарори билан “ДУНЁ-М” очик турдаги акциядорлик жамиятига айлантирилган.

“ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятининг фаолият турлари қуйидагича:

❖ Иқтисодиёт тармоқлари ва аҳолини ун, ёрма, нон, макарон маҳсулотлари, печени, уруғлик дон, омихта ем билан таъминлаш ва ишлаб чиқариш;

❖ дон ва дон маҳсулотлари сақланишини таъминлаш;

❖ дон, навли ва дуккакли дон уруғлари, бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини харид қилиш, уларнинг давлат эҳтиёжлари ва бошқа истеъмолчиларни буюртмалари учун етказиб беришни таъминлаш;

❖ савдо харид ишлари, шу жумладан чакана, улгуржи ва тижорат савдоси;

❖ озиқ-овқат маҳсулотлари ва кенг халқ истеъмоли моллари билан савдо сотик қилиш;

❖ юқоридаги бандда кўрсатилган фаолиятга тааллуқли чакана, улгуржи ва тижорат дўконлари очиш;

❖ ўзига қарашли объектларни қўриқлаш;

❖ қишлоқ хўжалигига тааллуқли чорвачилик ва ўсимликчилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, харид қилиш, сақлаш ва сотиш;

❖ биржа ва ярмаркаларда хом-ашё, полуфабрикатлар, машина ва механизмлар, бошқа турдаги маҳсулотларни сотиб олиш ва сотиш, алмаштириш;

❖ ҳиссадорлик жамиятининг ишлаб чиқарувчи цехларини технологиясини жадаллаштириш, кенгайтириш, реконструкция қилиш ва техник қайта қуроллантириш бўйича ишларни ташкил қилиш;

❖ ички ва ташқи бозор конъюктурасини ўрганиш, ташқи иқтисодий фаолиятини амалга ошириш;

❖ узоқ муддатли ва қисқа муддатли маркетинг дастурини ишлаб чиқиш, буюртмалар “папкасини” шакллантириш ва уларни жойлаштириш, маҳсулотларни реклама қилиш;

❖ ишлаб чиқаришни барча чоралари билан интенсивлаштириш ва моддий ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни сифатини ошириш, чора-тадбирларини ишлаб чиқиш;

❖ ходимлар учун хавфсиз ва нормал меҳнат шароитини яратиш, ижтимоий - маданий имтиёзлар бериш.

Корхона ишлаб чиқариши асосини ташкил этувчи ун маҳсулотлари Қашқадарё вилояти аҳолиси учун ишлаб чиқарилади. Вилоятимизда ун маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган бир нечта корхоналар мавжуд.

Ушбу корхоналар билан бозорда фақат сифатли ун маҳсулотлари ишлаб чиқариш орқали рақобат қилинади. Эҳтиёждан келиб чиққан ҳолда таклифга қараб ҳукумат топшириғи асосида ун маҳсулотлари республикадан ташқарига ҳам шартнома асосида сотилади.

Тадқиқот объекти бўлган Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятида кейинги йилларда ғаллани қайта ишлаш орқали аҳолини ун ва ун маҳсулотларига бўлган талабини қондириш масаласи ётар экан, энди ушбу корхонада қанча маҳсулот қайта ишланаётганлигини таҳлил қилишимиз мумкин ва қуйидаги жадвалда акс эттираемиз. (1.1-жадвал).

Қуйидаги 1.1-жадвалдан кўриниб турибдики, 2018 йилда ун ишлаб чиқариш 59300 тоннани ташкил этиб, ўтган йилга нисбатан 19767 тоннага ёки 22,2 %га кам ишлаб чиқарилган. Сабаби 2018 йилда тегирмон цехининг 1 секцияси тўлиқ реконструкция қилинди.

**“ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятининг ишлаб чиқариш
кўрсаткичларини таҳлили**

Т/с	Кўрсаткичлар номи	Ўлчов бирлиги	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2018 йилда 2016 йилга нисбатан ўзг. % ҳис.
1	Ун ишлаб чиқариш жами	тонна	76249	79067	59300	77,8
	Шундан: 1-навли ун	тонна	76249	79067	59300	77,8
2	Уруғлик дон	тонна	16255	15897	11410	70,2
4	Аралаш озуқа ишлаб чиқариш	тонна	38756	47036	32234	83,2
5	Нон маҳсулотлари	тонна	720	1103	910	126,4
6	Макарон маҳсулотлари	тонна	2011	2629	2370	117,8
7	Перловка	тонна	92	82	0	0
8	Маҳсулот ҳажми амалдаги нархда	млн. сўм	118108,9	131859,6	122231,3	103,5
9	Маҳсулот ҳажми солиштирма нархда	млн. сўм	118312,7	126633,3	104123,0	88,0
10	Истеъмол моллари	млн. сўм	77450,8	91274,2	75266,0	97,2
11	Асосий фаолиятда банд кишилар	киши	795	800	805	101,2
12	Меҳнат унумдорлиги	минг сўм	148821,0	158291,6	129345,3	86,9
13	Соф фойда	минг сўм	5386049	9375790	9500000	176,4
14	1 сўмлик маҳсулот учун харажат	сўм	0,94	0,99	0,95	101,1
15	Рентабеллик даражаси	%	5,6	7,0	8,2	146,4

Манба: Қарши “Дунё-М” акциядорлик жамиятининг маълумотлари асосида таҳлил қилинди.

Туркиянинг “Макинас Энержджи” компаниясининг илғор технологияси билан тўлиқ жиҳозланди. Натижада суткасига 250 тонна ишлаб чиқариш ўрнига 300 тоннали тегирмон қурилиб жами бир суткада 550 тонна буғдойни қайта ишлаш имкониятига эга бўлинди. Аралаш озуқа ишлаб чиқариш 2018 йилда 32234 тоннани ташкил этиб, ўтган йилга нисбатан 14802 тонна кам

ишлаб чиқарилган. Бунинг асосий сабаби тегирмон цехини 2018 йил 6-ой давомида реконструкцияга тўхтатилганидир.

Келгусида корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш янада кўпайиши кутилмоқда.

Корхонанинг асосий мақсади ва миссияси аҳолини сифатли ун, аралаш озуқа, нон, макарон маҳсулотлари, печени ва қишлоқ хўжалик корхоналарини сифатли уруғлик ва дон билан таъминлашдан иборатдир. Рақобатчи корхоналар билан фақат сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш орқали ижобий натижага эришиш мумкин.

Макарон ва нон маҳсулотлари мавжуд талаблар асосида ишлаб чиқарилиб сотилади. Корхона маҳсулотлари асосан улгуржи савдо орқали сотилади. Маҳсулотлар истеъмолчилар томонидан ўз транспортларида олиб кетилади. Тайёр маҳсулот сақлаш учун етарли сиғимдаги омборхоналар мавжуд.

Энди корхонада 2019 йилда қанча маҳсулот ишлаб чиқаришнинг кутиладиган режасини тақдим этамиз. Яъни корхона 2019 йилда 80000 тонна ун маҳсулотлари ишлаб чиқариб сотиш режалаштирилган. Ишлаб чиқарилган ун маҳсулотлари товар хом-ашё биржаси ва тўғридан-тўғри шартномалар орқали сотилиши режалаштирилган.

Аралаш озуқа 2019 йилда 47000 тонна режалаштирилган. Аралаш озуқа товар хом-ашё биржалари орқали ва ўзаро тузилган шартномалар асосида сотилади. Макарон ва нон маҳсулотлари мавжуд талаблар асосида ишлаб чиқарилиб сотилади.

Корхона маҳсулотлари асосан улгуржи савдо орқали сотилади. Маҳсулотлар истеъмолчилар томонидан ўз транспортларида олиб кетилади. Тайёр маҳсулотни сақлаш учун етарли сиғимдаги омборхоналар мавжуд.

Корхонада ишлаб чиқариладиган маҳсулотларнинг 2019 йил 1 январдаги нархлари қуйидагича бўлиши кутилмоқда:

1 тонна маҳсулотнинг нархи

1.	Биринчи навли ун	1333333,00 сўм
2.	Кепак	575567,00 сўм
3.	Аралаш озуқа ўртача	871044,40 сўм
4.	Макарон 1-навли ундан	2155000,00 сўм
5.	Нон ўртача	1157407,40 сўм
6.	Уруғлик ўртача	2212508,41 сўм
7.	Арпа ёрмаси	2466557,56 сўм

Энди корхонанинг 2019 йилда кутиладиган ишлаб чиқариш режасини чораклар бўйича тузиб чиқамиз ва қуйидаги 1.2-жадвалда акс эттирамиз.

1.2-жадвал

“Дунё-М” акциядорлик жамиятининг 2019 йилга кутиладиган ишлаб чиқариш режаси

№	Кўрсаткичлар номи	Ўлчов бирлиги	2019 йил режаси	Шундан чоракларда			
				1-чорак	2-чорак	3-чорак	4-чорак
1	Ун ишлаб чиқариш жами	тонна	80000	20000	20000	20000	20000
	Шунда :1- навли ун	тонна	80000	20000	20000	20000	20000
2	Аралаш озуқа и/ч	тонна	47000	12000	12000	11000	12000
4	Макарон маҳсулотлари	тонна	2500	625	625	625	625
5	Нон маҳсулотлари	тонна	1000	250	250	250	250
6	Арпа ёрмаси	тонна	80	15	20	20	25
7	Маҳсулот хажми	млн. сўм	204482,6	42476,05	42488,4	50467,4	69050,8
8	Истеъмол моллари	млн. сўм	113359,5	28105,2	28117,5	28117,5	29019,4
9	Ишловчилар сони	киши	805	650	850	950	770
10	Меҳнат унумдорлиги	минг сўм	254015,7	65347,8	49986,3	53123,6	89676,4
11	1 сўмлик маҳс. и/ч учун кетган харажат	сўм	0,92	0,92	0,92	0,92	0,92

							давоми
12	Соф фойда	минг сўм	6500000	1500000	1500000	1600000	1900000
13	Иш кун	кун	305	77	75	77	76
14	Буғдой	тонна	106667	26667	26667	26667	26666
15	Кепак	тонна	25600	6400	6400	6400	6400
16	Уруғлик дон тайёрлаш	тонна	16000	0	0	4000	12000
17	Ўртача ойлик	сўм	1626970	1626970	1626970	1626970	1626970
18	Фонд қайтими	минг сўм	5710	5710	5710	5710	5710
19	Фонд билан куролланганлик	минг сўм	44481	44481	44481	44481	44481

Манба: Қариш "Дунё-М" акциядорлик жамиятининг маълумотлари.

Корхона хом-ашёсини асосини ташкил этувчи буғдой темир йўл ва автомобил транспорти орқали қабул қилинади. Буғдойни қабул қилиш, сақлаш ва биринчи ишлов бериш элеватор цехида амалга оширилади. Элеваторни буғдой сақлаш сифими йиллик 138000 тоннага тенг. Элеватордан қабул қилинган дон тегирмоннинг дон тозалаш бўлимига қора бункерларга олинади.

Донни тайёрлаш учун аввал унинг таркибидаги ифлос ва дон аралашмалари сепаратор ва ҳаво сепараторида ажратиб олинади. Доннинг таркибидаги минерал аралашмалар тош ажратувчи машиналарда ажратиб олинади.

Доннинг таркибидаги ёввойи сўли, арпа, бегона дон уруғлари трийер машиналари орқали ажратилади. Доннинг юза қисми куруқ усулда обойка машиналарида тозаланади. Дон ифлос аралашмалардан тозалангандан сўнг донга гидротермик ишлов берилади, яъни намлаш машиналарида намланади ва ювиш машиналарида ювилади.

Намланган ва ювилган дон оқ бункерларда камида 24 соат тиндирилади. Бу жараён икки босқичда амалга оширилади. Намлаб-ювилган доннинг юза қисми яна бир марта обойка машиналарида тозаланади. Донни майдалаш жараёни-донни майдалаш, майдаланган донни элаш, бойитиш, ҳар-хил

навларга ажратиш, кепакни қоқиш жараёнларига бўлинади. Дон – валли станокларда майдаланади.

Майдаланган дон элакларда эланиб, ун, йирик ва майда фракцияларга ажралади. Бойитиш жараёнида унинг сифатини ошириш мақсадида оралик маҳсулотлардаги йирик ва майда фракциялардаги кепаклар ажратиб олинади.

Йирик ва майда фракциялар станокларда қайтадан майдаланиб элакларда эланади ва ун ҳосил бўлади. Кепак таркибида элаш вақтида қолган унлар кепакни қоқувчи машиналарда ажратиб олинади.

Тайёр маҳсулот сифати бўйича белгиланган талабларга жавоб берадиган навларга қараб, алоҳида тизимларда шакллантирилади. Тайёр маҳсулотлар навма – нав алоҳида бункерларга жойланади.

Ун икки хил усулда сақланади. Бункерларда ва қопларда қадоқланган ҳолда. Бункерлардаги ун қадоқлаш линиясида махсус машина ва қурилмалар ёрдамида қопларга қадоқланади. Бункерларда тарасиз сақланадиган ун истеъмолчиларга ун ташувчи махсус машиналарда ташилади.

Ун ишлаб чиқарилган вақтига, маҳсулот ҳолатига, сақлаш шароитига қараб истеъмолчиларга автомобил ва темир йўл транспортида жўнатилади.

Аралаш озуқа ишлаб чиқаришни технологияси “Аралаш озуқа, БВД, премикслар ва карбамид концентрати ишлаб чиқариш технологиясини ташкил этиш ва юритиш йўриқномаси” га асосланади. Аралаш озуқа ишлаб чиқариш технологияси қуйидаги ишлаб чиқариш жараёнларни ўз ичига олади.

Хом ашё қабул қилиш ва сақлаш, ишлашга тайёрлаш, янчиш ва дозировка қилиш, аралаштириш, ғилаклаш, тайёр маҳсулотни сақлаш ва жўнатиш каби жараёнлардир. Аралаш озуқа учун кепак тегирмон цехидан ўтади.

Дон хом ашёси ва шрот темир йўл ва автомобил транспортлари орқали келади ва уларни тушириш 3 та қабул қурилмасида амалга оширилади. Ишлаб чиқариш корпусида 3 та қабул қилувчи нория мавжуд. Кепакни

ишлаб чиқаришга тайёрлаш бевосита ишлаб чиқариш корпусида амалга оширилади. Шрот эса дон тайёрлаш цехига юборилади. Шротни силослардан чиқариш учун ҳар бирини тагида вибро разгрузчик шротни ортиш учун скребковой конвейер ўрнатилган.

Дон хом ашёсини қабул қилиш 3 та нория ва 3 та транспортёрдан иборат.

Дон хом ашёсини ишлаб чиқаришга тайёрлаш жараёнида сепаратордан ўтказилади. Донни янчиш эса голландияда ишлаб чиқарилган молоткали дробилкаларда амалга оширилади.

Бу ишлаб чиқариш жараёнида магнит химояси ва тош ажратгич, микдорий дозировка қилиш ва аралаштириш ишлари Голландияда ишлаб чиқарилган асбоб – ускуналарда бажарилади. Худди шундай шрот ҳам шу ишлаб чиқариш жараёнларидан ўтказилади. Тайёр бўлган дон-шрот аралашмаси скребкали конвейер орқали норияга келиб тушади. Ундан сўнг скребковой конвейерга қуйилиб бункерларга тақсимланади.

Тайёр маҳсулотлар силосидан нория ва транспортерлар орқали ғилаклаш бўлимига берилади. Тайёр омехта ем темир йўл ва автомобил транспортлари орқали истеъмолчиларга жўнатилади. Жамият бўйича 2016-2018 йилларда маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш учун сарфланадиган асосий хом-ашё ва материаллар қуйидагича:

1.3-жадвал

“Дунё-М” АЖда маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш учун сарфланадиган асосий хом-ашё ва материаллар тўғрисида маълумот

Т/р	Хом-ашё ва материаллар номи	Ўлчов бирлиги	Микдори			2018 йилда 2016 йилга нисбатан ўзг. % да
			2016 йил	2017 йил	2018 йил	
1	Буғдой	Тонна	114800	106667	106667	92,9
2	Арпа	Тонна	5377	8900	9000	167,4
3	Мака дони	Тонна	3000	1000	1000	33,3
4	Дон чиқиндиси	Тонна	11000	9407	9560	86,9

						давоми
5	Кепак	Тонна	24682	24933	25600	103,7
6	Пахта кунжараси	Тонна	1500	300	390	26,0
7	Тариқ ва бошқалар	Тонна	0	1000	1000	0
8	Охак уни ва бошқа компонентлар	Тонна	800	920	920	115
9	Автошиналар	Дона	25	40	50	200
10	Қишлоқ хўжалик техника шинаси	Дона	20	30	30	150
11	Аккумуляторлар	Дона	15	20	20	133,3
12	Электроэнергия	Минг/кВт/с	14400	17500	16000	111,1
13	Дизел ёқилғиси	Тонна	85	100	100	117,6
14	Бензин	Тонна	20	20	20	100
15	Ҳар хил ёғлар	Тонна	12	20	20	166,7

Манба: Қарши “Дунё-М” акциядорлик жамиятининг маълумотлари асосида таҳлил қилинди.

2018 йилда ун маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун 106667 тонна буғдой сарфи қилинган. 2017 йил ғалла ҳосили бўйича қишлоқ хўжалик корхоналари билан 164191 тоннага шартномага тузилган. Вилоятимизда етиштириладиган ғалла ҳосили корхона эҳтиёжини тўлиқ таъминлайди.

1.3- жадвал маълумотларига қарайдиган бўлсак, 2018 йилда маҳсулот ишлаб чиқариш учун хом ашё ва материаллар 2016 йилнинг шу даврига нисбатан айрим турларида камайиш кузатилади. Мисол учун буғдойни қайта ишлаш ва сотиш 92,9 фоизга бажарилган. Арпа хом ашёсини қайта ишлаб сотиш эса ўтган шу даврига нисбатан 167,4 фоизга бажарилган.

Аралаш озуқа ишлаб чиқариш бўйича сарфланадиган дон маҳсулотлари ва бошқа маҳсулотлар қишлоқ хўжалик корхоналари билан тузиладиган шартномалар асосида олинади. Ем ишлаб чиқариш учун сарфланадиган дон чиқиндилари ва кепак корхона элеватори ва тегирмон цехидан олинади.

Аралаш озуқа учун ишлатиладиган бошқа дондан ташқари хом-ашё компонентлари ўзаро шартномалар асосида сотиб олинади. Корхонада ишлаб чиқарилган ун маҳсулотларидан макарон маҳсулотлари ишлаб чиқарилади.

Ишлаб чиқариш учун зарур бўлган бошқа хом-ашё ва эҳтиёт қисмлар Тендер комиссияси рухсати ва шартнома асосида келишилган нархларда сотиб олинади.

2018 йилда эса 2016 йилга нисбатан ёқилғи мойлаш материаллари истеъмолида ўсиш кузатилади. Масалан 2018 йилда электр энергия истеъмоли 2016 йилнинг шу даврига нисбатан 111,1 фоизга, дизел ёқилғиси эса 117,6 фоизга ўсган. Ишлаб чиқаришга сарфланадиган электр энергия, ёқилғи-мойлаш материаллари ва газ сарфи ҳар бир ишлаб чиқариш цехлари бўйича ҳисоб счётчиклари ўрнатилган бўлиб, шу асосда харажатлар ҳисоблаб борилади.

Биз қуйидаги 1.4-жадвал орқали корхонада маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун сарфланган харажатлар ва молиявий натижалар тўғрисида маълумотлар билан танишиб чиқамиз.

1.4-жадвал

Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятининг 2016-2018 йилги молиявий натижалари таҳлили

№	Кўрсаткичлар номи	Ўлчов бирлиги	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2018 йилда 2016 йилга нисб.%
1	Маҳсулот сотишдан тушум	минг сўм	107761372	161014871	140852867	130,7
2	Сотилган маҳсулотлар таннари	минг сўм	92894460	136610041	121442865	130,7
3	Ялпи фойда	минг сўм	14866912	24404830	19410002	130,6
4	Рентабеллик даражаси	%	16,0	17,9	16,0	ўзгармаган
5	Давр харажатлари	минг сўм	14027274	23035624	22538644	160,7
6	Шу жумладан: Жорий бошқа операцион харажатлар	минг сўм	11190735	16258794	15915865	142,2

						давоми
7	Маъмурий бошқарув харажати	минг сўм	1096839	1705922	3049470	278,0
8	Сотиш билан боғлиқ харажат	минг сўм	1739700	5070908	3573309	205,4
9	Молиявий фаолият даромади	минг сўм	6058500	10495818	16319258	269,4
10	Молиявий фаолият харажати	минг сўм	690532	640778	1226008	177,5
11	Умумий харажатлар	минг сўм	104565472	160286443	145207517	138,9
12	Солиқ тўлангунгача бўлган фойда	минг сўм	3195900	11224246	11964608	374,4
13	Солиқ тўловлари	минг сўм	567182	1848456	2464608	434,5
14	Соф фойда	минг сўм	2701720	9375790	9500000	351,6
15	Рентабеллик даражаси	%	2,6	5,8	6,5	2,5 пунктга кўпайган

Манба: Қарши “Дунё-М” акциядорлик жамиятининг маълумотлари асосида таҳлил қилинди.

1.4-жадвал малумотлари таҳлилидан кўришиб турибдики, “Дунё-М” АЖда ялпи фойда ҳажми 2018 йилда 2016 йилга нисбатан 130,6 фоизга бажарилган. Бунга асосан корхонада 2018 йилда 1000 тонна тарик ва бошқа донларни олиб келиб қайта ишлаш ҳамда ишлаб чиқариш ҳажмининг ортишини, ўз навбатида маҳсулот таннархини камайтириш борасида олиб бориладиган ишларни кўрсатиш мумкин. Яъни 2018 йилда корхонада маҳсулот сотишдан тушган тушум ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 130,7 фоизга ўсганлигини кўришимиз мумкин. Бугунги кунда хўжалик юритувчи субъектларининг молиявий натижаларини таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади. Зеро, фойда кўрсаткичлари уларнинг молиявий-хўжалик фаолиятини белгиловчи асосий мезонлардан бири ҳисобланади.

2018 йилда 2016 йилга нисбатан давр харажатлари таркибида ўсиш кузатилади яъни ўтган йилга нисбатан 160,7 фоизга ўсган. Давр харажатлари таркибида асосий ўсиш корхонанинг маъмурий харажатларида ва маҳсулотини сотиш харажатларида кузатилади. Корхонанинг молиявий фаолиятида олинган даромадида ҳам ижобий ўсиш тенденциясини

кўришимиз мумкин, яъни 2018 йилда 2016 йилга 1207224 минг сўмга ёки 269,4 фоизни ташкил қилади. Ўз навбатида молиявий фаолиятга қилинган харажатлар ҳам таҳлил қилинаётган даврларда 177,5 фоизга ўсганлигини кўриш мумкин. Умумий харажатлар 2018 йилда 2016 йилга нисбатан 40642045 минг сўмга ортган. Корхонада умумий харажатларнинг ортиши асосан хом ашё ва ёқилғи мойлаш материалларининг нархини ошиши ҳисобига кузатилади.

Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятининг иқтисодий ҳолати ижобий кўрсаткичларга эришганлиги муносабати билан ижтимоий масалаларини ҳал қилинишига имконият яратилган.

2.2. Дон маҳсулотларини етиштириш ва уларни қайта ишлаш соҳасида интеграцион алоқаларининг ривожланиш ҳолати

Республикада етиштириладиган муҳим стратегик маҳсулотлардан бири ғалла ҳисобланади. Ғалла етиштириш мамлакатимиз озиқ-овқат хавфсизлиги ва миллий барқарорлигининг муҳим шартларидан бири саналади.

Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитасининг маълумотларига қараганда, ҳозирда мамлакатимизда озиқ-овқат маҳсулотлари етиштиришнинг барқарорлиги ҳисобига аҳолининг асосий қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган эҳтиёжи ўз ишлаб чиқаришимиз ҳисобидан таъминланмоқда.

Мустақиллик йилларида мухтарам биринчи Президентимизнинг бевосита ташаббуслари ва раҳнамолигида мамлакатимиз озиқ-овқат хавфсизлигининг асосий таянчларидан бири ва азалдан ризқу-рўз тимсоли сифатида эъзоланиб келинган дон етиштириш ҳажмини кескин ошириш ва шу аснода “Ғалла мустақиллиги”ни қўлга киритиш борасида улкан ишлар амалга оширилди. Хусусан, агар 1990 йилда собиқ СССР таркибида бўлган Ўзбекистон Республикасида 1008,1 минг гектар ерга дон экилиб, 1898,7 минг тонна ҳосил етиштирилган ва ҳосилдорлик гектарига 18,8 центнерни ташкил

этган бўлса¹⁶, 2014 йилга келиб дон экинлари майдони 1655,6 минг гектарни ташкил этиб, ялпи ҳосил 8050,0 минг тоннани ва ҳосилдорлик 45,3 центнерни ташкил этди. Бу кўрсаткич 2018 йилда 6375,4 минг тоннани ташкил этди.

Маълумки, 2014 йилда об-ҳавонинг ноқулай келиши, сув танқислиги ва бошқа муаммоларга қарамай мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги тарихида биринчи марта 8 миллион 50 минг тонналик юксак ғалла хирмони бунёд этилди. Бу эса ўз навбатида халқимизнинг ун ва ун маҳсулотларига бўлган талабини қондириш имконини бермоқда.

Муҳтарам биринчи Президентимиз И.А.Каримов республикамызда ғаллачиликни ривожлантириш борасида эришилган натижалар ҳақида қуйидагича фикр билдиради: “Ўзбекистон ғалла экспорт қиладиган мамлакатлар қаторидан жой эгаллади. Авваллари биз аҳолимизни боқиш учун 5 миллион тонна буғдойни четдан сотиб олишга мажбур эдик. Эндиликда эса биз ғалла мустақиллигига эришибгина қолмасдан, жуда сифатли буғдойни қўшни давлатларга экспорт қилишга ҳам муваффақ бўлмоқдамиз¹⁷”.

Статистик маълумотларга қараганда жами экин майдонлари таркибида ғалланинг салмоғи кенгайиб бормоқда. Агар 2000 йилда барча тоифадаги хўжаликлар бўйича 1614,0 минг гектарга бошоқли дон экилган бўлса, 2018 йилда бу кўрсаткич 1689, 5 минг гектарга етган ёки 4,7 %га ошган.

Бошоқли дон етиштириладиган майдонларнинг жами экин майдонларидаги салмоғи 2000 йилда 42,7%дан 2018 йилда 45,6 %га етди. Шуниси эътиборга моликки, 2000-2018 йиллар оралиғида бошоқли дон ҳосилдорлиги гектарига 27,0 центнердан 2010 йилда 43,6 центнергача ёки 61,5 %гача ошди. Бироқ 2018 йилда 2010 йилга нисбатан ҳосилдорлик 86,5 % га тенг бўлган ёки 13,5 %га камайган. Бу камайиш албатта табиатнинг инжиқ келиши, яъни 2018 йилда сувнинг кам бўлиши (қурғоқчилик) сабаб бўлган.

¹⁶ Народное хозяйство Узбекской ССР в 1990 г. Статический ежегодник. Т.: Узбекистан, 1991. 237-239 с.

¹⁷ И.А.Каримов. “Ўзбекистон озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим заҳиралари” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. [\Халқ](#) сўзи, 2014 йил 7 июнь.

Дон етиштиришда фермер хўжаликларининг ҳиссаси катта бўлмоқда. 2000-2018 йиллар давомида фермер хўжаликларида бошоқли дон экинлари майдони 255,0 минг гектардан 1442,8 минг гектарга ёки 5,7 мартага, ялпи ҳосил миқдори 568,9 минг тоннадан 5020,5 минг тоннага ёки 8,8 мартага ошган. Қайд этилаётган ўсиш суръатларига ҳосилдорликнинг гектарига 22,3 дан 43,2 центнерга ёки 1,93 мартага ошгани эвазига эришилган, бироқ бу кўрсаткич 2018 йилда 2000 йилга нисбатан 1,56 мартага, 2010 йилга нисбатан эса 1,24 мартага камайганлигини кўриш мумкин. Фермер хўжаликларида 2000-2018 йилларда бошоқли дон экин майдонлари улардаги жами экин майдонларининг 40,3%идан 45,2%игача кенгайиб, уларнинг жами дон ҳосилидаги улуши ҳам 14,5% дан 78,7% гача ошди.

Республикада дон маҳсулотлари етиштиришда деҳқон хўжаликларининг ҳам аҳамияти юқори. Жумладан, 2000-2018 йиллар оралиғида деҳқон хўжаликларида дон экинлари майдони 195,4 минг гектардан 246,7 минг гектарга ёки 26,2%га, етиштирилган дон ялпи ҳосили эса 758,5 минг тоннадан 1215,6 минг тоннага ёки 60,3%га ошди. Шу даврда деҳқон хўжаликларида ҳосилдорлик гектарига 38,8 центнердан 49,3 центнерга ёки 11,3%га ошганини алоҳида таъкидлаш лозим. Деҳқон хўжаликларининг республика бўйича жами дон маҳсулотлари етиштиришдаги ҳиссаси 2018 йилда 19,1%га тенг бўлди (1.5-жадвал).

1.5-жадвал

Республика ғаллачилик тармоғини ривожланиш динамикаси

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2000 йил	2010 йил	2018 йил	Ўзгариши %да
Барча тоифадаги хўжаликларда					
Дон экинлари майдони	минг га	1614,0	1679,3	1689,5	104,7
Жами экин майдонига нисбатан салмоғи	%	42,7	45,3	45,6	1,1 пунктга ошган
Ҳосилдорлик	ц/га	27,0	43,6	37,7	139,6
Ялпи ҳосил	МИНГ тонна	3929,0	7404,1	6375,4	162,2

ш.ж. фермер хўжаликларида					
Дон экинлари майдони	минг га	255,0	1422,4	1442,8	565,8
Ҳосилдорлик	ц/га	22,3	43,2	34,8	156,1
Ялпи ҳосил	МИНГ тонна	568,9	6032,7	5020,5	882,5
Ялпи ҳосил салмоғи	%	14,5	81,5	78,7	5,4 пунктга ошган
деҳқон хўжаликларида					
Дон экинлари майдони	минг га	195,4	217,6	246,7	126,2
Ҳосилдорлик	ц/га	38,8	53,5	49,3	127,1
Ялпи ҳосил	МИНГ тонна	758,5	1278,8	1215,6	160,3
Ялпи ҳосил салмоғи	%	19,3	17,3	19,1	1,01 пунктга камайган

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси ва Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги статистик тўпламлари маълумотлари асосида тузилган.

Дон маҳсулотларини саноат усулида қайта ишлаш асосан “Ўздонмаҳсулот” давлат акционерлик компанияси ва унинг тизимидаги корхоналарда жамланган. Компания донни қайта ишлаш асосида ун ва ёрма, омухта ем, нон ва нон маҳсулотлари ҳамда макарон маҳсулотлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 йил 6 февралдаги ПФ-334-сонли Фармонида асосан, Ўзбекистон Республикаси Дон маҳсулотлари вазирлиги тугатилиб, унинг негизида Ўзбекистон Республикаси Дон маҳсулотлари давлат концерни (“Ўздонмаҳсулот”) ташкил этилди. Кейинчалик нонвойхона, тегирмон-ёрма ва омухта ем саноати корхоналари ва бирлашмалари иш самарадорлигини ошириш, аҳолини нон маҳсулотлари билан таъминлашни тубдан яхшилаш, тармоқда бозор муносабларини жорий этишни жадаллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йил 22 апрелдаги ПФ-840-сонли Фармониг асосан “Ўздонмаҳсулот” давлат концерни “Ўздонмаҳсулот” давлат-акционерлик корпорациясига айлантирилди. Мазкур қарорга кўра “Ўздонмаҳсулот” давлат-акционерлик корпорациясига дон харид қилишни, ун, ёрма, омухта

ем, нон, нон-булка, макарон ва қандолатчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳамда сотишни амалга ошириш вазифалари юклатилди.

Донни харид қилиш, сақлаш ва қайта ишлаш соҳасида бошқарувни тубдан такомиллаштириш, ортиқча оралиқ тузулмаларни тугатиш, тармоқда бозор муносабатларини янада ривожлантириш ва чуқурлаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мвҳкамасининг 2004 йил 6 августдаги 376-сонли қарорига асосан “Ўздонмаҳсулот” давлат-акционерлик корпорацияси очик акциядорлик жамияти шаклидаги “Ўздонмаҳсулот” акциядорлик компаниясига айлантирилди. “Ўздонмаҳсулот” акциядорлик компанияси таркибига 44 та корхона ва улар таркибидаги 193 дан ортиқ дон қабул қилиш шаҳобчалари, шу жумладан ҳаммаси бўлиб 34 та филиалга эга бўлган 25 та корхоналар жамланган (1.3-чизма).

Қуйидагилар “Ўздонмаҳсулот” акциядорлик компаниясининг асосий вазифалари ва фаолияти йўналишлари ҳисобланади:

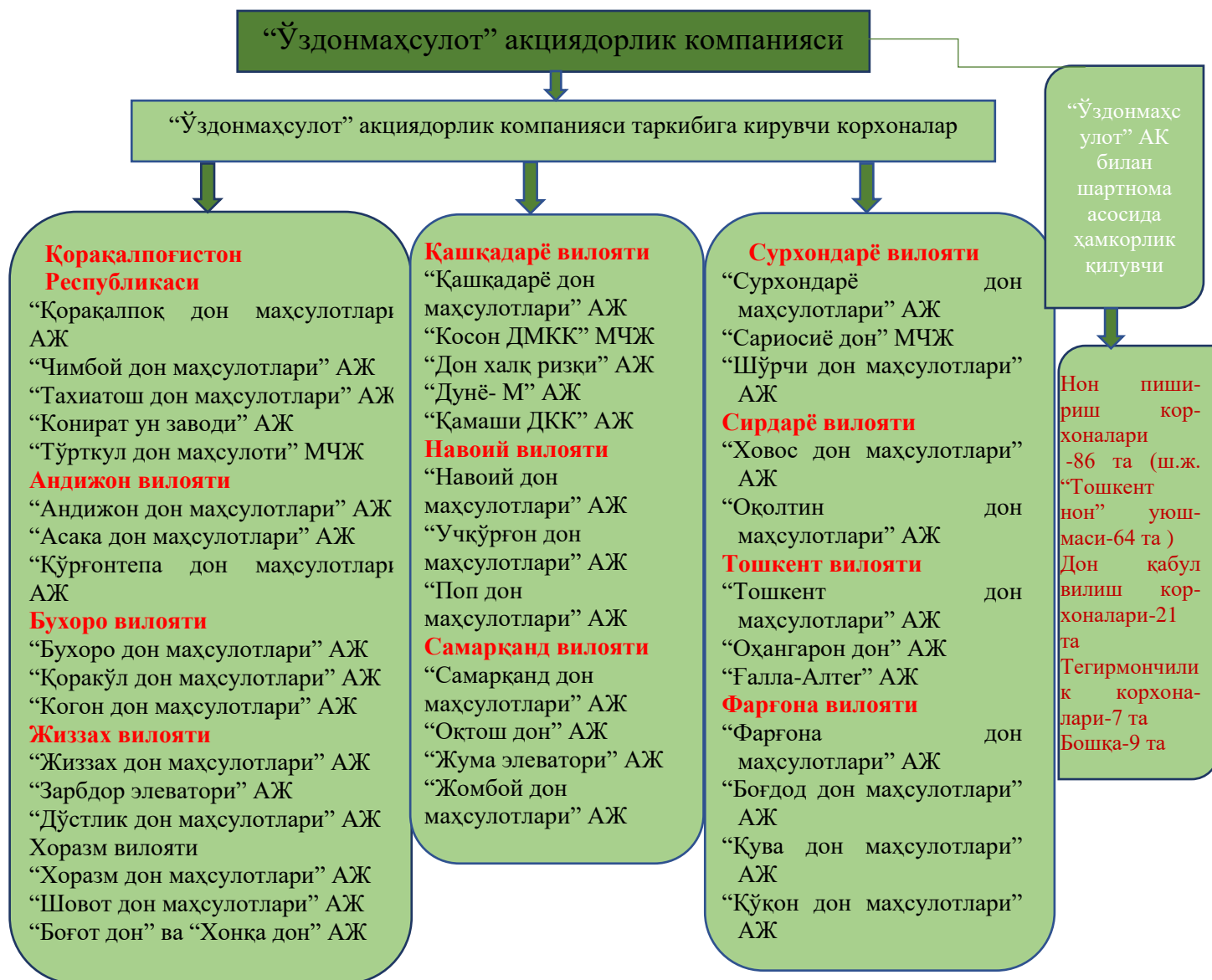
- Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорларига мувофиқ давлат эҳтиёжлари учун дон ва уруғлик харид қилиш, жойлаштириш ва сақлашни таъминлаш;

- Юқори сифатли ун навлари, ёрма, омукта ем, шунингдек нон-булка, макарон ва қандолатчилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ҳамда иқтисодиёт тармоқлари ва республика аҳолисини улар билан таъминлашни ташкил этиш;

- Дон маҳсулотлари тармоғи корхоналарининг дон етиштирувчилар – фермер ва деҳқон хўжаликлари билан ўзаро муносабатлари механизмларини, шу жумладан донни қабул қилиш, сифатини баҳолаш ва ҳисобга олиш масалаларини такомиллаштириш, дон сифатини таъсирчан назорат қилиш ва уни ҳолисона баҳолаш тизимини яратиш;

- Дон маҳсулотлари тармоғи корхоналарини замонавийлаштириш ва техника билан қайта жиҳозлашга, ушбу мақсадлар учун хорижий инвестицияларни кенг жалб қилишга кўмаклашиш;

- Дон маҳсулотлари тармоғи корхоналари ва ташкилотларига ахборот хизматлари кўрсатиш, уларнинг кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил этиш.

1.3-чизма. “Ўздонмаҳсулот” акциядорлик компаниясининг таркибий тузилиши

Республикада дон маҳсулотларини қайта ишлаш соҳасида “Ўздонмаҳсулот” АКдан ташқари бошқа корхоналар ҳам фаолият кўрсатади. Республикада дон маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналари томонидан 2000-2018 йиллар давомида ун ишлаб чиқариш 1226,7 минг тоннадан 1979,3 минг тоннага ёки 14,6 %га, макарон маҳсулотлари 83,3 минг тоннадан 93,0

минг тоннага ёки 11,6 %га, нон ва нон маҳсулотлари 843,4 минг тоннадан 1084,5 минг тоннага ёки 28,6 %га ошган (1.6-жадвал).

1.6-жадвал

Республикада дон маҳсулотларини қайта ишлаш асосида айрим турдаги озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш кўрсаткичлари,

минг тонна

Маҳсулот турлари	2000 йил	2010 йил	2012 йил	2014 йил	2016 йил	2018 йил	2018 йилда 2000 йилга нисб., %
Ун	1726,7	1674,9	1732,0	1579,8	1820,3	1979,3	114,6
Ёрма	77,8	24,4	10,3	20,5	34,7	33,8	43,4
Макарон маҳсулотлари	83,3	45,6	42,0	57,4	77,3	93,0	111,6
Нон ва нон маҳсулотлари	843,4	606,2	957,9	912,9	1062,0	1084,5	128,6

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

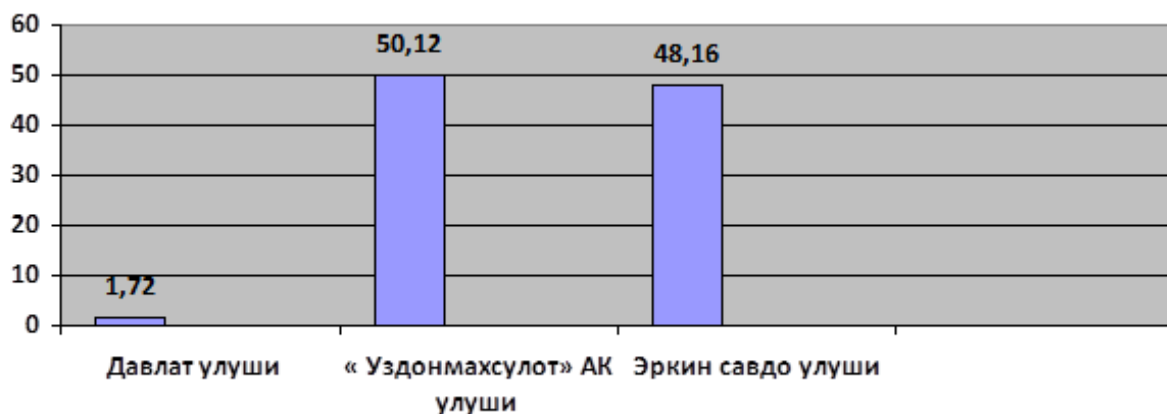
Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 4 мартдаги ПФ-4707 сонли “2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация қилиш ва таркибий ўзгартиришни таъминлашнинг дастурий чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони билан тасдиқланган “Ишлаб чиқаришни диверсификация, модернизация қилиш ва таркибий ўзгаришларни таъсинлашнинг чора-тадбирлари” Давлат дастурида 2015-2019 йилларда “Ўздонмаҳсулот” АК бўйича умумий қиймати 102,9 млн.долларга тенг бўлган 32 та лойиҳани амалга ошириш кўзда тутилган. Лойиҳа қийматининг 22,6 млн.долларини корхоналарнинг ўз маблағлари, 80,3 млн.долларини тижорат банкларининг кредитлари ташкил этиши белгилаб берилган. Бу дастурларнинг амалга оширилиши республикамиз аҳолисининг ун, ёрма, макарон маҳсулотлари, нон ва нон маҳсулотларига бўлган ўсиб бораётган талабини қондиришга ёрдам беради.

Биз таҳлил қилаётган Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамияти Низоми ва эмиссия проспекти бўйича, Қашқадарё вилоят Адлия бошқармасидан 1994 йил 25 ноябрда 338-сон билан рўйхатга олинган.

Дастлаб, Низом жамғармаси 19000 минг сўмдан иборат бўлиб, номинал қиймати 1000 сўмлик 18810 дона оддий ва 190 дона имтиёзли акциялар чиқарилиб қуйидагича тақсимланган:

- жамоа улуши 20 фоиз 3800 дона
- давлат улуши 51 фоиз 9690 дона
- эркин савдо улуши 29 фоиз 5510 дона

Жамиятнинг янги акциялар чиқариш туғрисидаги қарори 2015 йил 25 сентябрда тасдиқланган бўлиб, Низом жамғармаси 11266272 минг сўмдан иборат бўлиб, номинал қиймати 2000 сўмдан 5633136 дона акцияни ташкил этади.

1.4- чизма. Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамияти ташкил қилган устав фонди таркиби

Жамиятнинг молиявий хужжатларида Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамияти очик турдаги жамият бўлиб, унинг Низом жамғармаси 11266272 минг сўмдан иборатдир. Жамият таркибига “Шаҳрисабздон” ва “Баҳористон дон” филиаллари, “Иссик нон Навкат” МЧЖ ва “Бибихоним” гўшт-сут ишлаб чиқарувчи МЧЖлар киради. “ДУНЁ-М” акциядорлик жамияти молиявий томондан барқарор корхоналар жумласига киради.

Жамиятнинг Кузатув кенгаши аъзолари 7 кишидан иборат. Улар ҳар йилига сайланади. Кузатув кенгаши аъзолари меҳнат жамоаси ҳисобланмайди.

Жамият бошқарув раиси, бош муҳандис, раис ўринбосарлари, бош ҳисобчи ва бош ҳисобчи ўринбосари томонидан имзо қўйишга ҳақлидир.

Жамиятнинг бошқарув аъзолари 5 кишидан иборат. Уларнинг хизмат вазифалари қуйидагилардан ташкил топган:

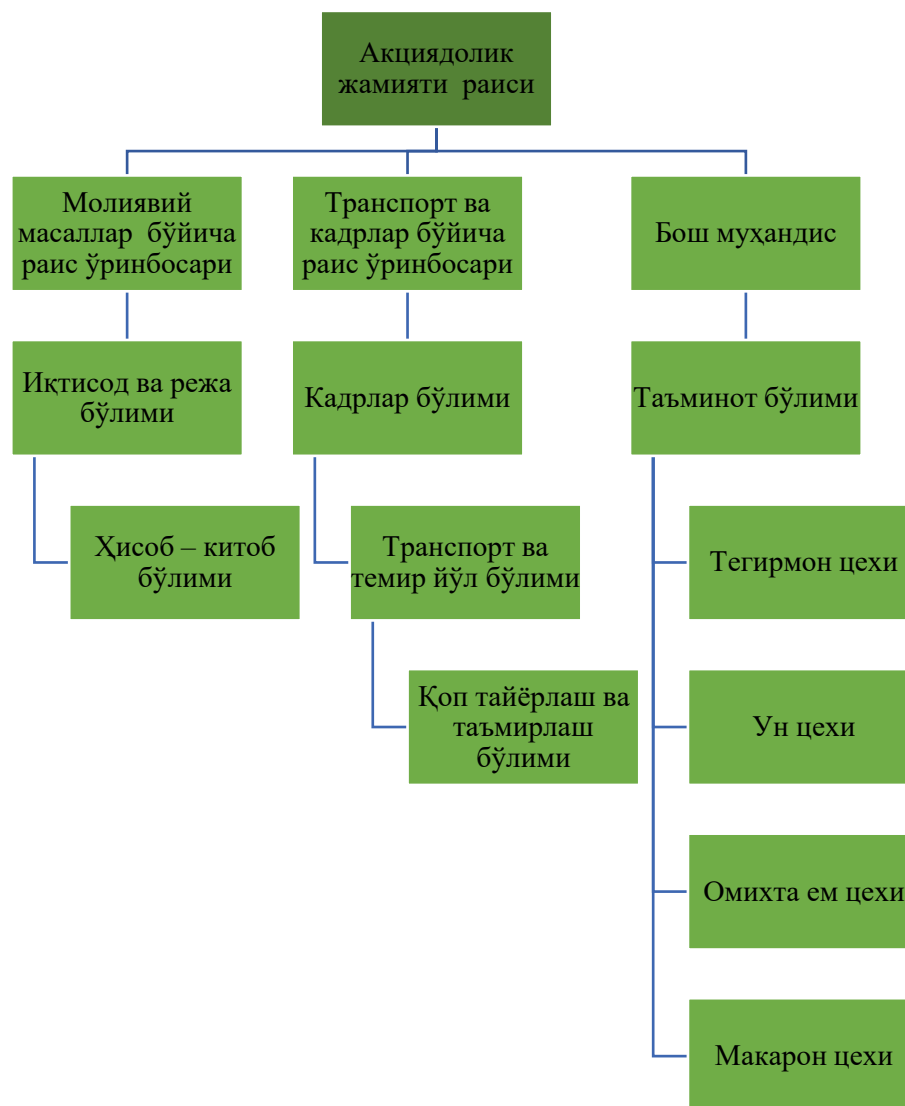
Бошқарув раиси шартнома асосида иш юритиб бир йил муддатга сайланади.

Бошқарув раисининг хизмат вазифаси акционерлик жамияти Низомида белгиланган акционерлик жамияти раиси хизмат вазифаларидан иборат. Корхонанинг кундалик иқтисодий-ижтимоий масалаларига умумий раҳбарлик қилади.

Ишлаб чиқариш директори бутун ишлаб чиқариш жараёнини бошқаради. Бошқарув раиси бўлмаган вақтларда унинг ишини вақтинча бажаради. Сотиш ва молия директори корхонанинг молиявий масалалари билан шуғулланади.

Энди Қарши “ДУНЁ-М” АЖнинг бошқарув тузилмаси билан танишиб чиқамиз.

Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамияти фаолият йўналиши истеъмолчиларга сифатли дон маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва сотиш, янги маҳсулот турларини ишлаб чиқаришни режалаштириш, ишлаб чиқаришга сарфланаётган маблағ ва харажатларни минимал даражада камайтириш, арзон нархда чорва маҳсулоти-гўшт ва сут етиштиришни белгилаш юқорида кўрсатилган мақсадларга эришиш учун зарур шароитларни яратишдан иборат. Шу билан бирга корхона раҳбарларига унинг ҳолатини аниқ билишга ёрдам берган ҳолда, уни самарали бошқариш, бозор иқтисодиёти шароитида бизнесни қандай режалаштириш ва амалга ошириш, ҳақиқий фаолиятни режалаштирилган кўрсаткичлар билан таққослашга ҳамда ўз вақтида уларга ўзгартиришлар киритишга ёрдам беради ҳамда корхона фаолияти бўйича тегишли ахборотларни банкларга, инвесторларга ва кредиторларга таклиф этади.

1.5 – чизма. Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятининг бошқарув таркиби

Дарҳақиқат, мамлакатимизда дон маҳсулотлари етиштириш, уларни қайта ишлаш саноатини модернизациялаш ва диверсификациялаш асосида тармоқни барқарор суръатлар билан ривожлантириш ҳамда мамлакатимизнинг озиқ-овқат хавфсизлигини мустаҳкамлашда устувор вазифалардан саналади. Мамлакатимизда ғалла мустақиллигининг қўлга киритилиши ва дон экинлари ҳосилдорлигининг муттасил ўсиб бораётганлиги донни қайта ишлаш саноатининг тараққиётига ўз ҳиссасини қўшмоқда.

2.3. Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятида маркетинг фаолиятини ташкил этиш самарадорлиги

Ҳар қандай корхонанинг ишлаб чиқариш фаолиятини ташкил этишда, аввало унинг ишлаб чиқариши лозим бўлган товарларига ёки хизматларига харидорларнинг эҳтиёжи, уларнинг имконияти ўрганилади. Бу эса ўз навбатида мураккаб ахборот тўплаш, уни қайта ишлаш ва таҳлил қилиш, илмий-тадқиқотлар ўтказиш, товарлар ва хизматлар ассортиментини режалаштириш, реклама ишларини бошқариш каби ишлар билан шуғулланувчи махсус маркетинг хизматини ташкил қилишни тақозо этади.

Ишлаб чиқариш устуворлигига мўлжалланган сиёсат юритувчи корхона бошқариш органларининг ташкилий таркибида инженер-техник ходимлар асосий бўғин ҳисобланади.

Товар ишлаб чиқарувчи корхона, шу жумладан Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамияти ҳам реклама билан, бозорни ўрганиш билан, бозор нархларини аниқлаш билан, географик, ёшига нисбатан ва бошқа мезонларга асосланиб, бозорни сегментлаш билан шуғулланиши лозим. Бошқача қилиб айтганда, агар илгари харидорларни ўрганиш фақат савдо ташкилотларини вазифаси саналган бўлса, маркетинг ёндошувида товар ишлаб чиқарувчилар ҳам харидорни ўрганишга ҳаракат қиладилар.

Маркетингнинг энг асосий вазифаларидан бири, кафолатланган юқори сифатли ва харидор талабига жавоб берадиган рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни ва сотишни ташкил қилишни йўлга қўйишдир. Маркетинг ёндошувида товар юқори сифатли саналиши учун у сифат бўйича халқаро техник стандартларга жавоб бериш билан бирга маълум бозор сегментининг эҳтиёжига ҳам жавоб бериши керак. Шунинг учун маркетинг хизматининг марказий вазифаларидан бири сифатни бошқариш саналади.

1.6-чизма. Маркетинг бўлимини функционал йўналишда ташкил этиш

Маркетингни ташкил қилиш корхонада бир неча йўналишда амалга оширилиши мумкин:

1. Функционал тамойил бўйича — бунда жавобгарлик тақсимот, сотиш, таъминот ва товар ҳаракатини ташкил қилиш доираларига тушади (1.6-расм).
2. Товар тамойили бўйича ташкил этиш. Бунда функционал тамойиллари, яна бир товар маркази учун бошқарувчилар қўшилади.
3. Бозор тамойили бўйича ташкил этиш. Бунда функционал тамойилга, яна ҳар бир ҳудуд бозорлари ва истеъмолчилар тури бўйича бошқарувчилар қўшилади.

Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятида маркетинг бўлимини функционал тамойил асосида ташкил этилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди, чунки функционал ташкил этишнинг ютуқлари, бўлинмаларнинг бошқаришдаги соддалик, бажариладиган функцияларга юқори жавобгарликдир.

Товар тамойили бўйича ташкил этиш товарлар ва улар гуруҳлари бўйича бўлимлар ташкил этишни талаб этади. Маркетинг хизматининг ташкилий тузилиши бу каби бўлган шакл, аввало ишлаб чиқарадиган товарлар ассортименти катта бўлган фирмаларга тўғри келади.

Бозор тамойили бўйича ташкил этишда деярли барча корхоналар ўз товарини характери жиҳатидан турлича бўлган бозорларда сотади. Турли бозорларнинг сотиб олиш хусусиятлари ёки турли товар афзалликларига эга

бўлган ҳоллардагина бозор тамойилига кўра ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Қарши “ДУНЁ-М” очик ҳиссадорлик жамиятида ишлаб чиқариладиган асосий маҳсулот яъни, ун товар хом-ашё биржаси орқали Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги томонидан белгиланган нархлар асосида сотилади.

Асосий маҳсулотимиздан яна бири омехта ем бўлиб, ушбу маҳсулот товар хомашё биржалари орқали сотилади.

Аралаш озуканинг нархи уни ишлаб чиқариш учун кетадиган компонентлар таркибига боғлиқ бўлиб, эркин нархларда вилоят товар хом-ашё биржаси орқали сотилади. Бу эркин нархлар вилоятнинг молия бошқармаси томонидан чегараланган рентабеллик асосида тартибга солиб турилади.

Макарон ва нон маҳсулотларини ишлаб чиқариш истеъмолга қараб амалга оширилиб, келишилган эркин нархларда шартномалар асосида сотилади.

Уларни ишлаб чиқаришдан ташқари сотиш билан боғлиқ харажатларига эътибор қаратиш лозим. Жумладан ушбу маҳсулотлар ассортиментини кўпайтириш, чиройли идишларда қадоқлаш ва сифатини ошириш лозим.

Жамиятнинг асосий рақобатдошлари вилоятимиз ҳудудида жойлашган дон маҳсулотларини қайта ишловчи корхоналардир. Мазкур корхоналар билан истеъмол бозорида фақатгина сифатли ва арзон нархлардаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш билан рақобат қилиш мумкин.

Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг асосий қисми Қашқадарё вилоятида ва Республикадан ташқарида сотилади. Вилоятимиздаги асосий истеъмолчиларга: нон комбинатлари, савдо корхоналари, қишлоқ хўжалик корхоналари, ички тармоқ корхоналари, бошқа хусусий ва шахсий корхоналар, жисмоний шахслар ва Республикадан ташқарига.

Маркетинг хизматининг тузилиши қайси тамойил бўйича ташкил этилмасин, Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятида унинг асосий функцияси ва вазифаси қуйидагилардир:

- комбинат фаолияти ҳолатини тизимли ва комплекс таҳлил қилишни ўтказиш, муваффақиятсизлик сабабини ва заҳираларини аниқлаш, маркетинг сиёсати ва маркетинг фаолиятида тажриба ва ютуқлардан фойдаланиш;

- маркетинг стратегиясини, айниқса товар ишлаб чиқариш стратегиясини ишлаб чиқиш, асосий маркетинг мақсадини аниқлаш, ишлаб чиқаришни истеъмолчи талабига мослаштириш, янги мақсад, стратегия ва тактикаларни аниқлаш;

- маркетинг фаолиятининг амалга ошувини ташкил этиш, фирма турли хизматлар ва бўлимлари фаолиятини координациялаш, бозорни ва унинг ривожланиш истиқболларини ўрганиш, рақобатчи дон маҳсулотлари комбинатлари товари, стратегиясини ўрганиш;

- реклама ишини ташкил этиш, рекламанинг нисбатан оптимал канал ва вариантларини танлаш;

- товар ва хизматларни самарали сотишни уюштириш, етказиб беришни назорат қилиш, самарали товар ҳаракатини амалга ошириш;

- маркетинг хизмати фаолиятини баҳолаш, ҳар бир маркетинг ходимини рағбатлантириш ва ҳоказолар. Мақсадларни ишлаб чиқишда улар корхона ходимларининг ниятларини акс эттириш зарурлигига алоҳида эътибор бериши керак.

Маркетингни ташкил этишда Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятининг асосий мақсадлари қуйидагилардан иборат:

- ишлаб чиқариш ҳажми;
- сотиш ҳажми;
- ўсиш суръатлари;
- бозордаги ҳиссаси;

- режаланган фойда, бу фойданинг ҳажми, фойданинг сотув ҳажмига нисбати, барча сармоёдаги фойда меъёри, фойданинг акциядорлар сармоёсига нисбати ва бошқаларда акс этиши мумкин;

- маҳсулот сифатини ошириш, харажатларни камайтириш ва шу кабилар.

Маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхоналар маркетингга ҳар бир маълум бозор сегментлари бўйича муайян бир даврга белгиланган энг юксак иқтисодий самарага йўналтирилган мақсадларга эришиш воситаси сифатида қарайди.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, ҳозирги туб ислохотларни амалга ошириш даврида корхонада маркетинг фаолиятини тўғри ташкил этиш, корхонанинг мақсадларига эришиш воситаси ва келгусидаги корхона имкониятларини ва стратегияларини ишлаб чиқишга асос бўлиб хизмат қилади.

2-боб бўйича хулоса

Ушбу бобда Қарши “Дунё-М” АЖнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолати ўрганилган ва статистик кўрсаткичлари таҳлил қилинган.

Корхонанинг ташкилий ҳуқуқий шакли Қарши “ДУНЁ-М” очик турдаги акциядорлик жамияти бўлиб, дастлаб “Қарши дон маҳсулотлари комбинати” деб юритилган, корхона қурилиши 1969 йил бошланиб, 1973 йил қуриб ишга туширилган.

Қарши дон маҳсулотлари комбинати Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида”ги қонуни асосида Қашқадарё вилоят Давлат Мулки бошқармасининг 1994 йил 12 октябрдаги №588 буйруғи ва меҳнат жамоаси мажлис қарори билан “Дунё-М” очик турдаги акциядорлик жамиятига айлантирилган.

Тадқиқот объекти бўлган Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамиятида кейинги йилларда ғаллани қайта ишлаш орқали аҳолини ун ва ун маҳсулотларига бўлган талабини қондиришдан иборатдир. Дарҳақиқат, 2018 йилда ун ишлаб чиқариш 59300 тоннани ташкил этиб, ўтган йилга нисбатан 19767 тоннага ёки 22,2 %га кам ишлаб чиқарилган. Сабаби 2018 йилда тегирмон цехининг 1 секцияси тўлиқ реконструкция қилинди. Туркиянинг “Макинас Энержджи” компаниясининг илғор технологияси билан тўлиқ жиҳозланди. Натижада суткасига 250 тонна ишлаб чиқариш ўрнига 300 тоннали тегирмон қурилиб жами бир суткада 550 тонна буғдойни қайта ишлаш имкониятига эга бўлинди.

Аралаш озуқа ишлаб чиқариш 2018 йилда 32234 тоннани ташкил этиб, ўтган йилга нисбатан 14802 тонна кам ишлаб чиқарилган. Бунинг асосий сабаби тегирмон цехини 2018 йил 6-ой давомида реконструкцияга тўхтатилганидир.

“Дунё-М” АЖда ялпи фойда ҳажми 2018 йилда 2016 йилга нисбатан 130,6 фоизга бажарилган. Бунга асосан корхонада 2018 йилда 1000 тонна тарик ва бошқа донларни олиб келиб қайта ишлаш ҳамда ишлаб чиқариш ҳажмининг ортишини, ўз навбатида маҳсулот таннархини камайтириш

борасида олиб бориладиган ишларни кўрсатиш мумкин. Яъни 2018 йилда корхонада маҳсулот сотишдан тушган тушум ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 130,7 фоизга ўсганлигини кўришимиз мумкин. Бугунги кунда хўжалик юритувчи субъектларининг молиявий натижаларини таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади. Зеро, фойда кўрсаткичлари уларнинг молиявий-хўжалик фаолиятини белгиловчи асосий мезонлардан бири ҳисобланади.

Қарши “ДУНЁ-М” акциядорлик жамияти фаолият йўналиши истеъмолчиларга сифатли дон маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва сотиш, янги маҳсулот турларини ишлаб чиқаришни режалаштириш, ишлаб чиқаришга сарфланаётган маблағ ва харажатларни минимал даражада камайтириш, арзон нархда чорва маҳсулоти-гўшт ва сўт етиштиришни белгилаш юқорида кўрсатилган мақсадларга эришиш учун зарур шароитларни яратишдан иборат. Шу билан бирга корхона раҳбарларига унинг ҳолатини аниқ билишга ёрдам берган ҳолда, уни самарали бошқариш, бозор иқтисодиёти шароитида бизнесни қандай режалаштириш ва амалга ошириш, ҳақиқий фаолиятни режалаштирилган кўрсаткичлар билан таққослашга ҳамда ўз вақтида уларга ўзгартиришлар киритишга ёрдам беради ҳамда корхона фаолияти бўйича тегишли ахборотларни банкларга, инвесторларга ва кредиторларга таклиф этади.

Дарҳақиқат, мамлакатимизда дон маҳсулотлари етиштириш, уларни қайта ишлаш саноатини модернизациялаш ва диверсификациялаш асосида тармоқни барқарор суръатлар билан ривожлантириш ҳамда мамлакатимизнинг озиқ-овқат хавфсизлигини мустаҳкамлашда устувор вазифалардан саналади. Мамлакатимизда ғалла мустақиллигининг қўлга киритилиши ва дон экинлари ҳосилдорлигининг муттасил ўсиб бораётганлиги донни қайта ишлаш саноатининг тараққиётига ўз ҳиссасини қўшмоқда.

3-боб. Агросоноат интеграциясини ривожлантиришнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш

3.1. Агросоноат интеграциясини ривожлантиришда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш

Ривожланган мамлакатларда ҳозирги вақтда қишлоқ хўжалиги, саноат ва савдо интеграциялашиш йўналишида ривожланмоқда. Шу нуқтаи назардан Хитойнинг қишлоқ саноатини ривожлантиришдаги тажрибаси катта қизиқиш уйғотади. Саноат ва савдо корхоналарининг кооперативлар ва давлат хўжаликлари таркибида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан бирлашиши кўплаб муаммоларни ҳал этиш жараёнига тезлаштириш имконини берди.

Хитойнинг аксарият хўжаликлари амалиёти шундан далолат бериб турибдики, қишлоқ саноат ишлаб чиқаришини кенгайтириш аграр иқтисодиётни ривожлантиришга ва меҳнат самарадорлигини оширишга кўмаклашади. Улар қишлоқ хўжалигининг асосий тармоқларини ривожлантириш, ҳалқ турмушининг моддий ва маданий даражасини ошириш учун йўналтириладиган қўшимча пул маблағларини олиш манбаси бўлиб хизмат қилади.

Ҳозирги вақтда донларни қайта ишлаш ва нон пишириш бўйича ўз цехларини, кичик корхоналарини ташкил этган. Айрим қишлоқларда тегирмонлар, крупа янчиш цехлари, ғишт, қурилиш материаллари, буёқлар ва олифлар ишлаб чиқаришга ихтисослашган заводлар қурилмоқда. Кийим-кечак тикиш, пойабзал, бош кийимлари тайёрлаш, чарм, қўй терини қайта ишлаш, майший техника, уй-рўзғор буюмларини таъмирлаш ва бошқа корхоналар ташкил этилмоқда.

Хорижий давлатлар ҳамда мамлакатимиз олимлари тадқиқотларида интеграцияни, шу жумладан қишлоқ хўжалиги билан саноат интеграциясини ташкил қилишнинг илмий-назарий ҳамда амалий муаммолари кенг ўрганилган. Тадқиқотларнинг таҳлили шунини кўрсатадики, дастлаб қишлоқда

ишлаб чиқариш ва истеъмол кооперацияларини ташкил этиш ғоялари, тамойиллари ва шакллари россиялик олим А.Чаянов томонидан асослаб берилган¹⁸. А.Чаяновнинг илмий қарашлари ҳамда амалий хулосалари кейинчалик кўплаб хорижий давлатларда кенг тadbик этилган ва ривожлантирилган. Масалан, Канада давлатини аграр сиёсати ҳам товар ишлаб чиқарувчиларнинг қайта ишлаш, улгуржи, баъзида чакана савдо соҳасида бирлашишларига қаратилган. Ҳозирги пайтда ушбу кооперация корхоналари ҳуқуқий асосга эга бўлиб, товар ишлаб чиқарувчилар фаолиятининг умумий тан олинган ҳаётий меъёрларига айланган.

Германияда эса ҳозирги даврда 4,2 мингдан ортиқ мустақил товар ишлаб чиқарувчи, қайта ишловчи ва хизмат кўрсатувчи ҳуқуқий мақомга эга кооперативлар фаолият кўрсатиб келмоқда. Бундай кооперативлар ўзаро ёрдам, қўллаб-қувватлаш, ўз-ўзини бошқариш, натижа учун жамоа масъулиятини, рақобат қобилиятини сақлаб қолиш кабиларни ўз ичига олган тамоилларга асосланган. Мамлакатдаги деярли барча фермерлар ва кичик қайта ишловчи корхоналар ушбу тамойилларни тан олган ҳолда бир ёки бир неча кооперативларнинг аъзолари ҳисобланади. Ушбу тамоиллар негизида турли хорижий мамлакатларда ишлаб чиқариш борасидаги ўзаро ҳамкорликнинг кооператив шакли ва иқтисодий тармоқларида кооперацияга бирлашган ҳамкор корхоналарни ташкил этиш кенг қулоч ёйган.

Қишлоқ хўжалиги кооперацияси ва интеграциялашувининг ривожланиш жараёнлари зарур шарт ҳисобланади ва у маълум бир моддий-техника, ижтимоий-иқтисодий ва ташкилий шарт-шароитларга асосланади. А.В.Турьянскийнинг фикрига кўра, уларнинг энг муҳимлари жумласига қуйидагиларни киритиш жоиз:

1. Жамиятнинг ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг индустриал усулларини ривожлантириш;

¹⁸ Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство: избранные труды// Ред. кол.сер.: Л.И.Абалкин и др. – М.: Экономика, 1989. – С. 62, 100.

2. Ижтимоий меҳнат тақсимотининг маълум даражасига эришиш;
3. Ишлаб чиқаришни умумийлаштириш, ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш асосида тармоқлараро ва ҳудудлараро алоқаларни кенгайтириш.

Дарҳақиқат глобаллашув янада кенгайиб бораётган, дунё мамлакатларининг иқтисодиёти ўзаро алоқадорлиги ошиб бораётган, ресурсларга ҳамда сотиш бозорига бўлган глобал рақобати кескинлашиб бораётган шаритида кластер модели иқтисодиётнинг, жу жумладан аграр соҳасининг фаолият кўрсатишнинг энг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади.

Интеграциянинг кластерли шакли амалиётда турли хил намоён бўлади, аммо у вертикал-интеграциялашган агрохолдингдан (ҳам кластер ичида, ҳам ташқи бозорда рақобатнинг мавжудлиги ва холдинги ичидаги эркин рақобат йўқлиги билан) ҳамда ҳудудий ишлаб чиқариш тузилмалардан (кластерларда товарни яратиш занжири янада узунроқ бўлиши билан) туб фарқланади. Шунини ҳам айтиб ўтиш керакки, кластерлар ташкилий-ҳуқуқий шакли ҳисобланмайди ва агрохолдингдан фарқли улароқ (у ерда иштирокчиларнинг мустақиллиги тўлиқ ва қисман йўқолади) кластерга кирган иштирокчилар хўжалик ва юридик мустақиллигини сақлаб қолади. Кластерлар – бу тадбиркорлик муҳитининг алоҳида шакли бўлиб, унга бизнес субъектлари ва ишлаб чиқариш жараёнининг бошқа соҳалари (илм-фан, ҳукумат) билан расмий алоқалар эмас, балки янги кооперацион ёндошув хосдир¹⁹.

Шу туфайли иқтисодиётда кластерли рақобатли ёндошув тадбиркорлик ва бошқа фаолиятини ташкил этишдан тортиб то маҳсулот, иш ёки хизматнинг якуний истеъмолчининг эҳтиёжларини қондириш усулларигаса бўлган бутун сабаб-оқибат занжирини кузатиб бориш имкониятини беради.

¹⁹ Козлов М.П. Проблемы формирования и становления региональных агропромышленных кластеров в условиях инновационной экономики. // Стратегия развития АПК и сельских территорий: перспективные идеи и конкурентоспособные технологии. Материалы Международной научно – практической конференции, посвященной 50 - ти летию ФГБНУ ВНИОПТУСХ. – М., «Принт ПРО», 2105. с.380-383.

Кластерлаштириш ғояси ва унинг кенг татбиқ этилиши²⁰ жаҳон иқтисодиётида кластерлар инқилобига олиб келди. Европа кластерлар обсерватория маълумотларга кўра Европа Иттифоқи мамлакатларида жами қарийб 2100 кластерлар мавжуд бўлиб, уларда умумий сонидан 38 % ишчи кучи ишламоқда. Кластерларнинг умумий сонидан 11,5 % айнан агросаноат соҳасида фаолият кўрсатмоқда. Бунда шуни алоҳида айтиб ўтиш жоизки, 31тадан 26та (ёки 84 %) Европа давлатларида миллий кластер дастурлари мавжуд. Россияда ҳам кластер ёндошуви амалиётда фаол қўлланилмоқда. Ҳозирги кунда Россия Федерациясида 177 кластерлар мавжуд бўлиб, уларнинг 27 таси агросаноат, 4таси озиқ-овқат соҳасида ташкил этилган.

Кластер моделлари, шунингдек, ривожланаётган давлатларда, масалан, Ҳиндистон ва Бразилияда ҳам муваффақиятли қўлланилиб, уларда 400 дан зиёд кластерлар фаолият кўрсатмоқда.

Жаҳонда илм талаб қиладиган технологияларнинг кескин ўсиб бораётган шароитида уларнинг охириги ўн йиллик давр ичида ҳам ривожланган ҳам ривожланаётган давлатларда ЯИМда илм-фанга сарфланган харажатларнинг улуши ҳамда аҳоли жон бошига ЯИМнинг миқдори билан ўзаро алоқадорлиги қайд этилмоқда. Таҳлилларга кўра юқорида келтирилган маълумотлар бўйича АҚШ, Япония ҳамда Европа Иттифоқи мамлакатлари етакчи ўринни эгалламоқда. Ҳиндистон ва Бразилияда эса деярли барча кўрсаткичлар паст даражада. Россия ривожланишининг иқтисодий кўрсаткичлари эса ривожланган ва ривожланаётган давлатлар ўртасида турибди.

Шуни қайд этиш керакки, иқтисодий ўсиш даражасининг ўсиши ва ЯИМда илм-фанга сарфланган харажатлар кластерлаштириш билан ўртасидаги ўзаро алоқаси ва корреляцияси аксарият давлатларда кузатилади²¹.

²⁰ Портер М. Конкуренция. Перевод с англ. – М., Издательский дом «Вильямс», 2000, - 485с.

²¹ Козлов М.П. Кластерный подход как механизм активизации инновационного развития субъектов агропромышленного производства// Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве. М., 2015, №1(22), с. 28-24

Шу билан бирга ривожланган ғарб давлатлар (Германия, Франция, Буюк Британия, Италия, Япония, АҚШ ва бошқалар) тажрибаси шундан далолат бериб турибдики, минтақавий ҳамда минтақалараро кластерларни фаол ташкил этиш ва халқаро ўзаро муносабатларини ривожлантириш бизнес ва академик (университет) муҳити ўртасидаги кооперацияси йўли билан амалга оширилмоқда²². Хусусан, Францияда кластерлар локал саноат гуруҳлари, университет ва тадқиқот институтлари ўртасида шерикчилик асосида ташкил этилмоқда.

Агросаноат кластерларни қуйидаги ўзаро боғлиқ бўлган йўллар орқали, хусусан, объектив асосида – АСМнинг ривожланиши ва ушбу иқтисодиёт секторида ўзаро муносабатлар тизимларини ҳисобга олган ҳолда ва субъектив асосида – давлат ва ҳудудий бошқарув органлари, хўжалик субъектлари ёки жамоат ташкилотларининг мақсадга йўналтирилган ўзаро алоқасига мувофиқ ҳолда ташкил этилиши мумкин.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, тўлақонли кластер яққол намоён бўлган ихтисослашувга эга бўлиши лозим. Шу боис биринчи навбатда бир қатор қўшни ҳудудларни таъминлай оладиган муайян қишлоқ хўжалиги маҳсулотлар турини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш ҳажми юқори бўлган ҳудудларни аниқлаб олиш лозим. Ихтисослашувни аниқлашнинг асосий мезонларидан бири қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни ишлаб чиқаришнинг рақобатбардошлиги ҳисобланиб, у ўз навбатида ихтисослашув коэффициенти ва аҳоли жон бшига тўғри келадиган ишлаб чиқариш коэффициенти ёрдаида аниқланади, бунда унинг охириги 3-5 йил динамикасини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Олинган маълумотлар ва танлаб олиш учун юқорида кўрсатилган мезонлар асосида ҳудудларда агросаноат кластерларни ташкил этиш ва ихтисослаштириш ҳамда уларнинг салоҳиятларини таққослама баҳолаш

²² Щетинина И.В. Перспективы развития агропромышленных кластеров в России // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. М., 2015, №3, с. 51-55

мумкин. Бу барча манфаатдор бўлган томонларнинг ресурслардан фойдаланган ҳолда ҳақиқий кластерларни шакллантиришга имкон беради. Бунда қуйидаги ташаббуслар амалга оширилши мумкин: бюджет субсидиялар ҳисобига маҳаллий ишлаб чиқариш саноат маҳсулотларига бўлган талабни рағбатлантириш бўйича лойиҳалар; ваколатлар ва инжиниринг марказларни ташкил этиш; маҳсулотни сақлаш ва бозорда юргизиш инфратузилмаларни ривожлантириш; янги таълим дастурларни ишлаб чиқиш ва мутахассисларни мақсадли тайёрлаш; маслаҳат бериш марказларини ташкил этиш ва х.к. Бу эса кластер иштирокчилари ўртасида кооперацион алоқаларнинг ривожланишида номутаносиблик ҳолатларни бартараф этишга имкон беради.

Интеграциялашган ёки кооперациялашган ташкилотлар турли тамойиллар асосида тузилади. Бундан интеграция ва кооперацияни бир-бирига муқобил вариант сифатида кўриб чиқиш лозимлиги келиб чиқмайди. Ушбу ҳолатлар кўп жиҳатдан бир-бирига зид, лекин улар ҳар доим ўзаро ҳамкорликда ривожланади, кооперациялашган тузилмалар, одатда, биринчи навбатда, ўз иштирокчиларининг манфаатларига, интеграциялашган тузилмалар эса сармоянинг асосий эгалари, шахсларнинг кичик гуруҳи манфаатларига хизмат кўрсатади. Интеграциялашган тузилмалар сарфланган маблағлардан тезда самара олишга йўналтирилган фаолиятнинг тажаввузкор хусусияти билан ажралиб туради. Улар биринчи галда товар ишлаб чиқариш ва тадбиркорлик ташаббуси учун энг катта имкониятлар мавжуд бўлган жойларда юзага келади ва ривожланади. Шу билан бирга интеграция хўжалик юритувчи субъектлар ўзаро ҳамкорлигининг анча юқори поғонасини ўзида намоён этувчи кооперация учун база ҳисобланади.

Сармоядорларнинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ишлаб чиқариш ва қайта ишлашга нисбатан муносабатлари турлича. Контрактли-интеграция йирик сармоядорлар учун унчалик жозибали эмас, чунки аграр бизнесининг беқарорли шароитида иқтисодий жиҳатдан заиф бўлган қишлоқ хўжалиги

товар ишлаб чиқарувчилари томонидан шартнома мажбуриятларига амал қилинмаслиги оқибатида даромадларни олмаслик хатари интеграциялашган тузилмаларни ташкил этиш билан боғлиқ харажатлардан анча юқори. Мустақил сармоядор нуқтаи назаридан, сармояни фақат қишлоқ хўжалигига сарфлаш ҳам катта хатарни ўзида мужассамлаштиради. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотини қайта ишлаш ва сотиш жараёнига маблағ сарфлаш анча фойдали, бироқ у етарли миқдорда хом-ашё етказиб беришни талаб қилади, бу қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари билан маълум алоқаларни ўрнатишга бўлган эҳтиёжни келтириб чиқаради. Шу муносабат билан йирик сармоя қишлоқ хўжалигини саноат корхоналарининг эҳтиёжларига мослаштириш учун уни техник қайта жиҳозлашдан манфаатдор, шунинг учун қайта ишловчи корхоналар интеграциялашган корхоналарни ривожлантиришнинг ташаббускори бўлиши мумкин. Агросаноат интеграциясини шакллантириш ва ривожлантириши ушбу хусусиятларни ҳисобга олишни тақозо этади.

Олиб борилган тадқиқотлар натижаларини умумлаштирилган ҳолда қуйидаги хулосаларни чиқариш имконини беради:

- агросаноат интеграцияси хўжалик юритишнинг ўзига хос шаклини ўзида намоён этади ва бу шакл қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва уни қайта ишлашнинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда ушбу жараёнда иштирок этувчи хўжалик юритувчи субъектлар билан белгилаб берилади;

- унинг ривожланишидан, биринчи навбатда, майда товар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари манфаатдор бўлган агросаноат интеграцияси қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва сотиш иштирокчилари ҳамда ушбу жараёнларга жалб этилган бозор тузилмаларининг интеграцион алоқаларини ривожлантиришнинг ягона варианты ҳисобланмайди. Агросаноат интеграциясини ривожлантириш хўжалик юритувчи субъектларнинг мустақиллигини сақлаб қолувчи

интеграцион жараёнлар ва бозор инфратузилмаларининг янада ривожланиши билан ўзаро ҳамкорликда амалга ошиши лозим;

- Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларининг қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ва хом-ашёсининг қайта ишловчилари билан интеграцияси қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулоти нархлари ўртасида юзага келган номутаносибликка барҳам бериш, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш учун қўшимча маблағлар, шу жумладан инвестициялар жалб этишнинг муҳим омили ҳисобланади;

- саноат ва қишлоқ хўжалиги интеграциясини ривожлантиришнинг муҳим ва зарурий таркибий қисми бўлиши зарур, унинг шаклланиши, вужудга келиши ва ривожланиши қишлоқ аҳолиси турмушининг ижтимоий-иқтисодий шарт- шароитлари билан белгиланган.

Европа, Осиё ва Америка қитъаси мамлакатларида агросаноат интеграциясининг ривожланишини ўрганиш интеграциялашган хўжаликларнинг турли хиллари, айрим мамлакатларда улар фаолиятининг тажрибаси бўйича муҳим таҳлилий маълумотларни олиш имконини беради ва Ўзбекистан Республикасида иқтисодий ислоҳ қилиш моделининг ўзига хос томонларини ҳисобга олган ҳолда бу саноат кооперацияни ривожлантиришда улардан фойдаланиш мумкин.

3.2. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, қайта ишлаш ва экспортга чиқариш интеграцион тизимида агрокластерларни ташкил этишни такомиллаштириш

Ҳозирги кунда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, сақлаш, қайта ишлаш ва истеъмолчиларга етказиб бериш жараёнларида интеграцион алоқаларнинг кучайиши кузатилмоқда. Бу жараёнда агрокластерларнинг алоҳида ўрни борлигини таъкидлаш жоиз.

Кластер деганда бирор турдаги маҳсулотни ишлаб чиқаришнинг технологик занжирида маълум ихтисослашув ва меҳнат тақсимотига эга

хамда ягона мақсад йўлида уюшган корхоналар тизими тушунилади. Агросаноат мажмуасига нисбатан қўлланилганда эса, “агрокластер” қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, қайта ишлаш, сақлаш ва сотиш технологик тизмида ўзаро уюшган ҳолда фаолият олиб боровчи фермер ва деҳқон хўжаликлари, қайта ишлаш саноати корхоналари, сақлаш, логистика ва сотиш инфратузилмаларининг ягона мақсад йўлида бирлашган тузилмасини англатади (1.7-чизма).

Кластерга кирган корхоналар ўртасида ўзаро рақобат муҳити мавжуд бўлсада, шу билан бир вақтнинг ўзида улар ўртасида юқори даражада ҳамкорлик (кооперация) алоқалари мавжуд. Чунки бунда ишлаб чиқариш жараёни маълум босқичларга ажратилган ва уларнинг ҳар бири учун маълум бир фирма жавобгар ҳисобланади.

Таъкидлаб ўтиш жоизки, бундай ихтисослашувда корхоналар бир-бирларига узвий боланган бўлади, лекин бу уларнинг ўзаро қарамлигини билдирмайди. Аксинча, ишлаб чиқариш йўналишлари ва шерикларни танлашда тўлиқ мустақиллик таъминланади. Ҳар бир корхона бир-бирисиз фаолият кўрсата олмайдиган ишлаб чиқариш жараёнининг бир босқичи билан шуғулланади. Ишлаб чиқариш жараёни кўп сонли фирмалар ўртасида тақсимланишининг муҳимлиги ўзаро бир-бирин тўлдирувчи ишлаб чиқариш босқичларида юқори даражадаги ихтисослашувга эришишни таъминлайди.

Кластерлар уюшмалари ўз таркибларига микрофирмалар, кичик ва ўрта корхоналарни бириктириши ёки ўз атрофига субпудратчиларни уюштирган йирик корхоналардан ҳам ташкил топиши мумкин. Айрим кластерлар фақат биргина ишлаб чиқариш жараёнига ихтисослашади, бошқалари эса бир-бирига туташ фаолият турлари ёки пировард натижада битта йирик тармоққа хизмат кўрсатадиган турли ишлаб чиқариш ва хизмат соҳаларини ўз ичига олади.

Кластерларга жамланган корхоналарнинг рақобат курашидаги афзалликлари учта жиҳати билан муҳимдир.

- Ихтисослашув;
- Кооперацион ҳамкорлик;
- Бозордаги ўзгаришларга тез мослашувчанлик.

Ихтисослашув маҳсулот сифатини назорат қилиш билан боғлиқ муаммоларни ҳам самарали ечишга имкон яратади. Агар фирма бир хил фаолият тури билан шуғулланса, у ўша йўналишда сидқидилдан иш юритишига ва доимий изланишда бўлишига тўғри келади.

Жанубий Кореянинг “Чунгдо хурмо кластери (Чунгдо Персиммон Слустер) 2009 йилда фермерлар ташаббуси билан ташкил этилган. Маълумот ўрнида айтиш керакки, Корея дунёда етиштирилаётган 12 фоиз хурмони ишлаб чиқаради. Ушбу ҳудудда Кореядаги уруғсиз хурмонинг 65% и етиштирилади. Фермерлар ташаббуси асосида ташкил этилган ва бошқариладиган ушбу кластер хурмодан йил давомида янги узилган, ярим қуритилган, қуритилган, ферментация қилинган, хурмо ёғи, хурмо виноси, ранг ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқаришга мўлжалланган. Ушбу кластер яна бир бор агрокластерда “бизнес – университет- илмий тадқиқот - давлат”нинг биргаликдаги ҳаракати ва бунда илмий тадқиқотларга асосий эътибор берилган. Фермерларнинг ушбу кластерга қўшилиши натижасида оладиган даромадлари бошқа тармоқлар қўшилиши ҳисобига кескин ошганлигини кўриш мумкин”²³.

Маълумотларга қараганда мамлакатимизда 2012-2013 йилларда Корея Ривожлантириш Институти кўмагида “Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида қайта ишлашни ривожлантириш: Корея тажрибаси ва билимларни улашиш” лойиҳаси натижасида Фарғона, Андижон, Наманган, Тошкент ва Самарқанд вилоятларида мева ва сабзавотларни ишлаб чиқариш ва қайта ишлашда

²³ Ч.Муродов, Ш.Ҳасанов, И.Ғаниев, М.Муродова. Агрокластерларни ташкил этишда Жанубий Корея тажрибасидан фойдаланиш йўналишлари. “Ўзбекистон агросаноат мажмуасининг рақобатбардошлигини ошириш ва экспорт салоҳиятини юксалтириш” мавзусидаги Республика илмий-амалий анжумани маъруза тезислари тўплами. ТДИУ, 2014 йил 30 апрель, 167-173 бет.

йирик потенциал мавжудлиги аниқланган ҳамда “Ўзбекистон агросаноати мажмуасида агрокластер ташкил этиш” лойиҳаси асосида Самарқанд вилоятидаги Жомбой (олма) ва Булунғур (томат) туманлари тажриба синов сифатида олинган.

Агрокластерларни ташкил этишда Италия ва Жанубий Корея каби мамлакатлар тажрибаларини ўрганиш асосида қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

- Агрокластерлар мева – сабзавотларни маҳсулотларини ишлаб чиқариш – сақлаш – қайта ишлаш - сотиш технологик жараёнларини ягона интеграцион тизимга бирлаштириш орқали маҳсулотлар сифати ва рақобатбардошлигини назорат қилиш ҳамда оширишдан томонларнинг манфаатдорлигини таъминлайди;

- Агрокластерда меҳнат тақсимоти, ҳудудий ва хўжаликлараро ихтисослашув ҳамда меҳнат кооперацияси кучли ривожланган бўлиб, бу ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга имкон яратади;

- Агрокластерлар қишлоқ ҳудудларининг асрлар давомида шаклланган ҳамда авлоддан-авлодга ўтиб келган тарихий ва миллий анъаналардан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш соҳасидаги билим, кўникма ва тажрибаларидан самарали фойдаланишга, уларни келгуси авлодлар учун сақлаб қолишга имкон яратади;

- Агрокластерларда давлат – олий ўқув юртлари – илмий тадқиқот муассасалари - фермер хўжаликлари – қайта ишлаш корхоналари - тайёрлов ва сотиш тузилмаларининг ҳамкорлиги натижасида мунтазам равишда фермерларнинг малакасини ошириш, ишлаб чиқаришга юқори унумли замонавий технологиялар ҳамда инновацияларни жорий этиш ишлари жадаллашади;

- Агрокластерлар мева-сабзавот маҳсулотларининг экспорт салоҳиятини мустаҳкамлашга ижобий таъсир кўрсатади.

Италия кичик корхоналари кластерларининг якуний маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхона (буюртмачи) атрофида хомашё етказиб берувчи микрофирмалар ва кичик корхоналарнинг тўпланиши асосида “кластер туманлари” ташкил этиш тажрибасидан мамлакатимизнинг Бахмал ва Жомбой туманларида олма, Паркент, Сариосиё ва Самарқанд вилоятининг бир қатор туманларида узум, Тошкент вилоятининг Қибрай ва Зангиота каби туманларида сабзаотлар, Қашқадарё вилоятининг Китоб, Шаҳрисабз ва Яккабоғ туманларида мева-сабзаотчилик, Фарғона вилоятининг Қува, Қашқадарё вилоятининг Китоб ва Сурхондарё вилоятининг Дашнобод туманларида анор етиштириш, қайта ишлаш ва экспортга чиқариш бўйича агрокластерлар ташкил этишда фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Республикамизда АСМ ривожланишининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб ҳамда минтақавий агросаноат кластерларни ташкил этиш ва уларнинг фаолият кўрсатиши бўйича тўпланган тажрибаларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги кластерларни ташкил этиш босқичларини келтириш мумкин:

Биринчи (тайёрлов) босқичида минтақада агросаноат кластернинг таркибий моделини умум услубий жиҳатдан ишлаб чиқиш назарда тутилади. Корхоналар, ташкилотлар ва ишлаб чиқариш кучлари нотижорат шерикчилик ёки уюшмаларга бирлашади, мувофиқлаштирувчи кенгаш ташкил этилади, бунда корхона, фирма ва ишлаб чиқариш кучлари юридик жиҳатдан ўз мустақиллигини сақлайди. Мазкур босқичда кластернинг юрагини (кластер таркибига кирувчи асосий тармоқ ва тузилмалар – ташкилий жараёндаги аҳамиятлиги ёки АСМ маҳсулот ҳажмидаги улуши бўйича) ва танасини (қўшимча тармоқлар ва агросервис хизматлар) алоҳида ажратиб олиш лозим.

Иккинчи (таҳлил қилиш) босқичида корхона, ташкилот ва ишлаб чиқариш кучлари ривожланишининг умумий муаммолари, тез ўсиши мумкин бўлган нуқталари, бозорни шакллантириш истиқболлари аниқланади ва

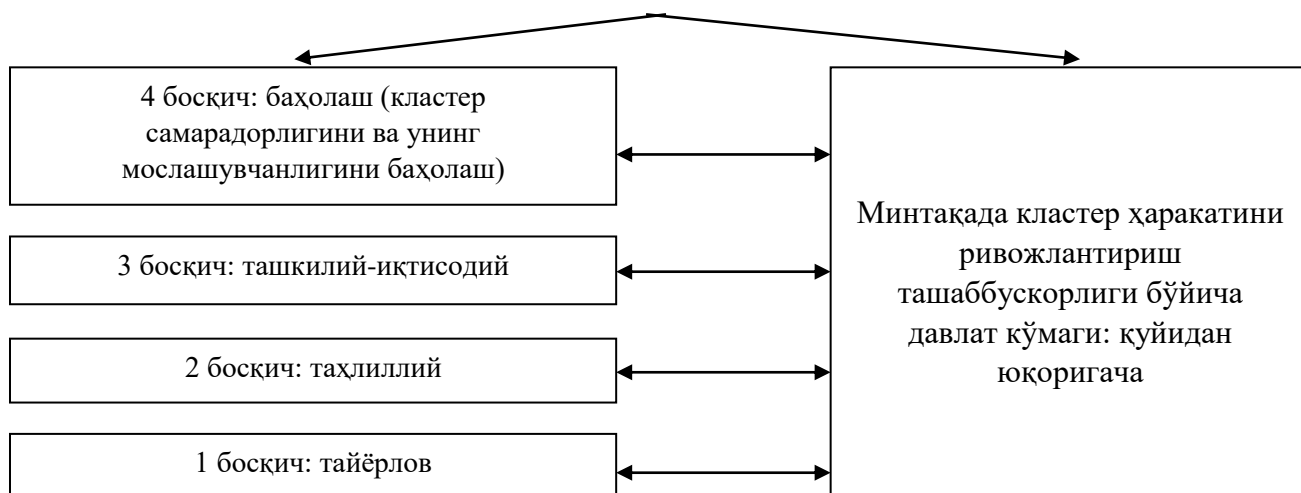
таҳлил қилинади. Бундан ташқари, етакчилар аниқланади, биргаликда фаолият кўрсатиш режалари тузилади. Аниқланган кластер моделини стратегик таҳлил қилинади, унинг кучли ва заиф томонлари аниқланади, кластер ривожланишининг лойиҳаси ишлаб чиқилади. Мазкур босқичда кластер фаолият кўрсатишнинг маъмурий, ташкилий ва ҳуқуқий жиҳатларнинг муҳимлигини ҳисобга олган ҳолда иқтисодий механизмларга кўпроқ эътибор бериледи.

Кластерни ташкил этишнинг учинчи (ташкилий-иқтисодий) босқичи ягона кластер моделини шакллантириш, кластернинг самарали фаолият кўрсатиши бўйича тавсияларни ишлаб чиқиш, шу жумладан давлат томонидан қўллаб-қувватлаш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқишни назарда тутди. Шу боис мазкур босқичда минтақада агросаноат кластер иштирокчиларнинг биргалдаги фаолият миқёсини аниқлаш, кластернинг алоҳида тузилмалар зиммасига муайян вазифаларни юклаш ҳамда кластернинг ривожланиш концепциясини янгилаш лозим.

Тўртинчи босқич кластер фаолият кўрсатишининг самарадорлигини баҳолашни ўз ичига олади. Мазкур босқич кластернинг узоқ муддатли барқарор фаолият кўрсатиши ва ривожланиш сценариясини, шу жумладан унинг алоҳида минтақалар бўйича фаолият кўрсатиши прогнозини ишлаб чиқишни, синергетик самарани аниқлаш ҳамда унинг минтақани ривожлантириш стратегиясига қўшаётган ҳиссаси нуқтаи назардан кластер фаолиятининг самарадорлигини баҳолаш бўйича асосланган методикасини ишлаб чиқишни назарда тутди²⁴.

Шунингдек, минтақада агросаноат кластерларни янада ривожлантириш концепцияси ва дастурлари муайян минтақанинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг стратегик вазифалар билан мувофиқ ҳолда ишлаб чиқилиши лозим.

²⁴ Управление экономическими системами. Источник: <http://www.uecs.ru/uecs-32-3222011/item/548-2011-08-08-11-19-13>

1.8-чизма. Минтақавий агросаноат кластерларни ташкил этиш босқичлари²⁵

Агросаноат кластерларни ташкил этиш ва уларнинг фаолият кўрсатишида илмий ва фан-таълим тузилмалари алоҳида ўрин тутади. Анъанавий тарзда ушбу вазифани минтақада улар олий таълим муассасалар ва турли илмий марказлар бажармоқда.

Кластер минтақавий иқтисодиёт таркибида тубдан янги элемент сифатида, шунингдек, қуйидаги ижтимоий-иқтисодий самараларга эришишга имкон беради: минтақанинг инновацион салоҳиятини ошириш, минтақада фаолият кўрсатувчи корхоналарнинг ва иқтисодиёт тармоқларининг рақобатбардошлигини ошириш, пировардида эса бутун минтақани ривожлантириш, янги корхоналарни ташкил этиш ва ривожлантиришга рағбатлантириш ҳамда қўшимча иш ўринларни яратишга замин яратилади.

Кластерлар – бу алоҳида давлат, минтақа, шаҳар ва ҳудудий тузилмаларида муҳим рол ўйнайдиган ўзаро боғлиқ бўлган фирма, етказиб берувчилар, тармоқлар ва ихтисослашган институтларнинг географик жиҳатдан бир жойда тўпланишидир.

Кластерлар ҳар қандай яхши ривожланган иқтисодиётнинг ўзига хос хусусиятига эга, шу боис кластерларни шакллантириш АСМнинг иқтисодий ривожланишининг энг муҳим таркиблардан бири ҳисобланади.

²⁵ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

АСМ тизимида кластер асосидаги фаолият турларидан тўғри фойдаланиш унинг рақобатли устунликни ва барқарорликни, шу жумладан ахборот технологиялар ҳисобига таъминлайди. Шунини таъкидлаш керакки, ахборот инқилоби қуйидагилар орқали рақобатга сезиларли даражада таъсир кўрсатади:

- тармоқнинг тузилмасини ўзгартиради ва рақобатнинг янги қоидаларини ўрнатади;
- субъектларга меҳнат унумдорлиги бўйича рақобатчилардан устун бўлишнинг янги имкониятларини бериб, рақобатчилик устунлигини яратади;
- тубдан янги бизнес турларини вужудга келтиради, кўпинча бевосита субъектларда мавжуд бўлган жараён ва операциялар асосида;
- бизнес-жараёнларнинг ўзгариши йўналишлари ва тартибини шакллантиради, шу жумладан қишлоқ хўжалиги кластерларни ташкил этиш ҳисобига;
- ишчиларнинг малакасини доимий ошириш бориш шароитларини яратади.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг рақобатбардошлигини оширишга қаратилган кластерли ёндошув иқтисодиётнинг мезодаражада интеграцион жараёнларни рағбатлантиришга имкон берадиган ҳудудий ва тармоқлараро бошқарув усулларида биргаликда фойдаланишни ўз ичига олади. Рақобатбардошлик нуқтаи назардан муваффақиятли қишлоқ хўжалиги кластерларни ташкил этишда худди интеграциялашган бирлашмаларда каби кластер иштирокчиларининг ўзаро муносабати натижасида синергетик самара юзага келади.

Қишлоқ хўжалиги кластерлари учун рақобат ва кооперациянинг мураккаб комбинацияси ҳосилдир. Минтақавий бозорда қишлоқ хўжалиги кластерлари минтақавий тармоқнинг ягона агентлари сифатида фаолият кўрсатади, бу эса уларнинг тенг ҳуқуққа эга бўлиш ҳамда глобал рақобат тенденцияларга бардош бера олишга имкон беради.

Кластерларнинг алоҳида фаолият кўрсатувчи қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларга нисбатан яқин ва узоқ истиқбол йилларида янгиликларни яратиш ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришда меҳнат унумдорлигини ошириш жорий меҳнат унумдорлигидан кўра муҳимроқ ҳисобланади. Кластерга кирган қишлоқ хўжалиги корхоналари бирламчи қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчи (деҳқон ва фермер хўжаликлари) ҳамда харидорларнинг эҳтиёжларини биладиган ҳамда шаклланган ўзаро муносабатларга эга бўлган қайта ишлаш ва савдо корхоналари фаолиятидан даромад олади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчиларида аграр кластерларда иштирок этиши натижасида, шунингдек, янги технологиялар, ишлаш услуби ҳамда ишлаб чиқарилган маҳсулотларни етакзиб бериш имкониятларидан фойдаланиш имконияти пайдо бўлади.

Кластерга кирган қишлоқ хўжалиги корхоналарининг рақобатли устунликларини шакллантириш учун бозор муҳитидаги ўзгаришларига тезкор ва эгилувчан мослашиш муҳим аҳамият касб этади.

3-боб бўйича хулоса

Ушбу боб бўйича хулоса қиладиган бўлсак, бугунги глобаллашув янада кенгайиб бораётган, дунё мамлакатларининг иқтисодиёти ўзаро алоқадорлиги ошиб бораётган, ресурсларга ҳамда сотиш бозорига бўлган глобал рақобати кескинлашиб бораётган шаритида кластер модели иқтисодиётнинг, жу жумладан аграр соҳасининг фаолият кўрсатишининг энг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади.

Европа кластерлар обсерватория маълумотларга кўра Европа Иттифоқи мамлакатларида жами қарийб 2100 кластерлар мавжуд бўлиб, уларда умумий сонидан 38 % ишчи кучи ишламоқда. Кластерларнинг умумий сонидан 11,5 % айнан агросаноат соҳасида фаолият кўрсатмоқда. Бунда шуни алоҳида айтиб ўтиш жоизки, 31тадан 26та (ёки 84 %) Европа давлатларида миллий

кластер дастурлари мавжуд. Россияда ҳам кластер ёндошуви амалиётда фаол қўлланилмоқда. Ҳозирги кунда Россия Федерациясида 177 кластерлар мавжуд бўлиб, уларнинг 27 таси агросаноат, 4таси озиқ-овқат соҳасида ташкил этилган.

Кластер моделлари, шунингдек, ривожланаётган давлатларда, масалан, Ҳиндистон ва Бразилияда ҳам муваффақиятли қўлланилиб, уларда 400 дан зиёд кластерлар фаолият кўрсатмоқда.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, тўлақонли кластер яққол намоён бўлган ихтисослашувга эга бўлиши лозим. Шу боис биринчи навбатда бир қатор қўшни ҳудудларни таъминлай оладиган муайян қишлоқ хўжалиги маҳсулотлар турини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш ҳажми юқори бўлган ҳудудларни аниқлаб олиш лозим. Ихтисослашувни аниқлашнинг асосий мезонларидан бири қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни ишлаб чиқаришнинг рақобатбардошлиги ҳисобланиб, у ўз навбатида ихтисослашув коэффициенти ва аҳоли жон бшига тўғри келадиган ишлаб чиқариш коэффициенти ёрдаида аниқланади, бунда унинг охириги 3-5 йил динамикасини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Олиб борилган тадқиқотлар натижаларини умумлаштирилган ҳолда қуйидаги хулосаларни чиқариш имконини беради:

- агросаноат интеграцияси хўжалик юритишнинг ўзига хос шаклини ўзида намоён этади ва бу шакл қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва уни қайта ишлашнинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда ушбу жараёнда иштирок этувчи хўжалик юритувчи субъектлар билан белгилаб берилади;

- унинг ривожланишидан, биринчи навбатда, майда товар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари манфаатдор бўлган агросаноат интеграцияси қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва сотиш иштирокчилари ҳамда ушбу жараёнларга жалб этилган бозор тузилмаларининг интеграцион алоқаларини ривожлантиришнинг ягона варианты ҳисобланмайди. Агросаноат интеграциясини ривожлантириш

хўжалик юритувчи субъектларнинг мустақиллигини сақлаб қолувчи интеграцион жараёнлар ва бозор инфратузилмаларининг янада ривожланиши билан ўзаро ҳамкорликда амалга ошиши лозим;

- Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларининг қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ва хом-ашёсининг қайта ишловчилари билан интеграцияси қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулоти нархлари ўртасида юзага келган номутаносибликка барҳам бериш, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш учун қўшимча маблағлар, шу жумладан инвестициялар жалб этишнинг муҳим омили ҳисобланади;

- саноат ва қишлоқ хўжалиги интеграциясини ривожлантиришнинг муҳим ва зарурий таркибий қисми бўлиши зарур, унинг шаклланиши, вужудга келиши ва ривожланиши қишлоқ аҳолиси турмушининг ижтимоий-иқтисодий шарт- шароитлари билан белгиланган.

Хулоса ва таклифлар

1. Агросаноат интеграцияси хўжалик юретишнинг ўзига хос шаклини ўзида намоён этади ва бу шакл қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва уни қайта ишлашнинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда ушбу жараёнда иштирок этувчи хўжалик юритувчи субъектлар билан белгилаб берилади;

2. Унинг ривожланишидан, биринчи навбатда, майда товар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари манфаатдор бўлган агросаноат интеграцияси қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва сотиш иштирокчилари ҳамда ушбу жараёнларга жалб этилган бозор тузилмаларининг интеграцион алоқаларини ривожлантиришнинг ягона варианты ҳисобланмайди. Агросаноат интеграциясини ривожлантириш хўжалик юритувчи субъектларнинг мустақиллигини сақлаб қолувчи интеграцион жараёнлар ва бозор инфратузилмаларининг янада ривожланиши билан ўзаро ҳамкорликда амалга ошиши лозим;

3. Мамлакатда қишлоқ хўжалиги билан дон маҳсулотларини қайта ишловчи саноат корхоналари ўртасида бозор иқтисодиёти талабларига мос шаклланган ўзаро иқтисодий ҳамкорлик муносабатларини ўрнатиш ва такомиллаштиришнинг назарий-услубий асослари ишлаб чиқилди.

4. Ўзбекистонда донли экинларнинг асосий етиштирувчилари фермер хўжаликлари ҳисобланади. Аммо донли экинлардан олинган ҳосилдорлик деҳқон хўжаликларида юқори. Бу ер майдони камлиги ҳамда унга ишлов бериш ва агротадбирларни ўтказиш учун кўп маблағ кетмаслиги, ишлов бериш қулайлиги ва бошқа шунга ўхшаш омиллари туфайли эришилган. Акс ҳолат қишлоқ хўжалиги корхоналарида кузатилди, бу ерда қишлоқ хўжалиги корхоналари томонидан барча донли экинларнинг ўртача ҳосилдорлиги жуда паст.

5. Қашқадарё вилоятининг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда ва мавжуд ижтимоий-иқтисодий салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда мазкур ҳудудда ғаллачилик кластерни ташкил этиш таклиф этилди.

6. Қарши “ДУНЁ-М” АЖи фаолияти таҳлил қилиниб, корхонанинг самарадорлигини ошириш мақсадида ушбу ҳудудда ғаллачилик агрокластери фаолият кўрсатишнинг функционал модели ишлаб чиқилди.

7. Деҳқончиликда инновацион технологияларни жорий этиш ва селекция-уруғчилик фаолиятини ривожлантиришни фаоллаштириш негизда Қашқадарё вилоятида донли экинларни етиштирувчи хўжалик юритувчи субъектларни қўллаб-қувватлаш, бу эса мавжуд кластерларни Ўзбекистонда энг муҳим агрокластерлардан бирига айланишга замин яратиб беради;

8. Донли экинларни қайта ишлаш бўйича корхоналар томонидан озиқ-овқат занжирини тўлдириш йўли билан кластерни мақсадли ривожлантириш, бу эса юқори қийматга эга бўлган маҳсулотларни экспорт қилишга имкон беради;

9. Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларининг қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ва хом-ашёсининг қайта ишловчилари билан интеграцияси қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулоти нархлари ўртасида юзага келган номутаносибликка барҳам бериш, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш учун кўшимча маблағлар, шу жумладан инвестициялар жалб этишнинг муҳим омили ҳисобланади;

10. Саноат ва қишлоқ хўжалиги интеграциясини ривожлантиришнинг муҳим ва зарурий таркибий қисми бўлиши зарур, унинг шаклланиши, вужудга келиши ва ривожланиши қишлоқ аҳолиси турмушининг ижтимоий-иқтисодий шарт- шароитлари билан белгиланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари

1. “Инвестицион фаолият тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. – Т.: 24 декабрь 1998 йил.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни. – Т.: 25 май 2000 йил.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик ва тадбиркорлик фаолияти кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни. – Т.: 14 апрель 1999 йил.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Солиқ кодекси”. – Т.: – 25.12.2007. –263 б.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Меҳнат кодекси” –Т.: “Адолат”. –1999. –136 б.
6. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. –Т.: 2009.– № 52. –17-54 б.
7. Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 14 июндаги “Кооперация тўғрисида”ги Қонуни// “Халқ сўзи” газетаси, 1991 йил 15 июнь.
8. Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 30 апрелдаги “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги Қонуни// “Ўзбекистон овози” газетаси, 1998 йил 1 май.
9. Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 26 майдаги 77-II-сонли “Ташқи иқтисодий фаолияти тўғрисида”ги Қонуни// “Ўзбекистон овози” газетаси, 2000 йил 27 май.
10. Ўзбекистон Республикасининг “Рақобат тўғрисида”ги Қонуни. www.Lex.uz.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 4 мартдаги “2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация

- килиш ва таркибий ўзгартиришни таъминлашнинг дастурий чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4707 сонли Фармони.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 19 апрелдаги “2013-2017 йилларда даврида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини ва сув ресурсларидан самарали фойдаланишни янада яхшилаш бўйича чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1958-сонли Қарори.
 13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 21 майдаги “2012-2016 йилларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини янала модернизация қилиш, техника ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш дастури тўғрисида”ги ПҚ-1758-сонли Қарори.
 14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 31 октябрдаги “2012-2015 йилларда республика озиқ-овқат саноатини ривожлантириш ва бошқарувни ташкил этишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1633-сонли Қарори.
 15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 23 августдаги “2012-2015 йилларда қишлоқ хўжалиги хомашёсини қайта ишлашни чуқурлаштириш, озиқ-овқат товарлари ишлаб чиқариш ҳажмларини кўпайтириш ва уларнинг турларини кенгайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ВМ-252-сонли Қарори.
 16. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 21 июндаги “Томчилатиб суғориш тизимини ва сувни тежайдиган бошқа суғориш технологияларини жорий этиш ва молиялаштиришни самарали ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ВМ-176-сонли Қарори.
 17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017–2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегияси” тўғрисидаги Фармони. 2017 йил 7 февраль.

18. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Қишлоқ хўжалиги ходимлари кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. 2017 йил 6 декабрь.
19. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2017 йил 22 декабрь.
20. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2018 йил 28 декабрь.

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

21. И.А.Каримов. Бош мақсадимиз – кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. -Т.: “Ўзбекистон”, 2013.
22. И.А.Каримов. “Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим захиралари” мавзусидаги халқаро конференцияда сўзлаган нутқи // “Халқ сўзи” газетаси, 2014 йил 7 июнь.
23. И.А.Каримов. Бош мақсадимиз-мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб борилаётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир // “Халқ сўзи” газетаси. 2016 йил 16-январь.
24. Ш.М.Мирзиёев. Илм фан ютуқлари – тараққиётнинг муҳим омили// “Халқ сўзи” газетаси, 2016 йил 31 декабрь.
25. Ш.М.Мирзиёев. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик- ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак // “Халқ сўзи” газетаси, 2017 йил 15 январь.

II. Дарслик, ўқув кўлланма ва даврий нашрлар

26. Р.Хақимов. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. Дарслик. – Т.: ТДИУ, 2009. -292 б.
27. А.В.Ткач. Сельскохозяйственная кооперация. Учебное пособие. -М.: Дашков и К°, 2006. -364 с.

28. А.В.Турьянский, В.Л.Аничин. Сельскохозяйственная кооперация и агропромышленная интеграция. Учебное пособие. 2-е изд.испр. и доп. - Белгород: Издательство БелГСХА, 2010. -192 с.
29. В.А.Кундиус. Экономика агропромышленного комплекса. Учебное пособие. -М.: КНОРУС, 2010. -544 с.
30. А.Н.Романов, Ю.Ю.Корлягов и др. Маркетинг. Учебник. -М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1996. – 560 с.
31. А.Ш.Бекмуродов ва бошқ. Ўзбекистон ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йўлида. Ўқув қўлланма. -Т.: Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси “Молия” нашриёти, 2014. -346 б.
32. А.Аbdug’aniev, А.А.Abdug’aniev. Qishloq xo’jaligi iqtisodiyoti. Darslik. – Т.: “Adib nashriyoti” MChJ, 2011. -400 б.
33. М.С.Юсупов. Қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятини бошқариш. Ўқув қўлланма. -Т.: Адиб нашриёти МЧЖ, 2009. -320 б.
34. Е.В.Серова. Аграрная экономика. Учебник. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. -480 с.
35. Xusanov R.X. Agrosanoat kompleksi iqtisodiyoti: (to’ldirilgan ikkinchi nashri. O’quv qo’llanma). –Т.: Quvasoy, 2003. -771 б.
36. Ergashev R.X. “Qishloq xo’jaligi iqtisodiyoti”, Darslik. Т.: “EKSTREMUM PRESS”, 2011 у, -416 б.
37. Ergashev R.X., Shoxo’jaeva Z.S. “Dehqon va fermer xo’jaliklari iqtisodiyoti”. O’quv qo’llanma. Т.: “Iqtisod-moliya”. 2016 yil, 468 bet.
38. Ч.Муродов, Ш.Ҳасанов, И.Ғаниев, М.Муродова. Агрокластерларни ташкил этишда Жанубий Корея тажрибасидан фойдаланиш йўналишлари. “Ўзбекистон агросаноат мажмуасининг рақобатбардошлигини ошириш ва экспорт салоҳиятини юксалтириш” мавзусидаги республика илмий амалий анжумани маъруза тезислари тўплами. ТДИУ, 2014 йил 30 апрель, -167-173 б.
39. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги ривожланишининг асосий тенденциялари (2005-2014 йиллар). Ахборот таҳлилий шарҳ//

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги
Прогнозлаштириш ва макроиқтисодий тадқиқотлар институти.
Тошкент -2015. -50 б.

40. “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили” да амалга оширишга оид Давлат дастурини ўрганиш” бўйича Илмий-Услубий рисола. ТДИУ профессор-ўқитувчилари жамоаси. -Т.: 2017. -244 б.
41. “Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда давлатнинг аграр сиёсати ва унинг устувор йўналишлари” мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани материаллари тўплами. 2010-йил 28–29-май. Т., 2010. 312 б.
42. Ўзбекистон жанубида қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш, сақлаш ва дастлабки қайта ишлашнинг муаммолари ва истиқболлари. Республика илмий-техник анжумани мақолалари тўплами. 2013-йил 29-30-март. Қарши, 2013. 446 б.

III. Статистик маълумотлар

43. Сельское хозяйство Республики Узбекистан 2004. Т., 2005. С.203.
44. Основные индикаторы развития сельского хозяйства республики Узбекистан (2005–2015 гг.). Т., 2015. С.27.
45. Қашқадарё вилоят қишлоқ хўжалиги ва сув хўжалиги бошқармаларининг 2015–2018 йиллардаги маълумотлари.
46. Қарши “ДУНЁ–М” акционерлик жамиятининг 2015–2018 йиллардаги статистик ҳисоботи.

IV. Интернет сайтлари

47. Коваленко Н.Й. Экономика сельского хозяйства. М.: Юркнига, 2004.
<http://shopper.h1.ru/books.html?o=topicq935&pageq1>
48. Экономика и управление в сельском хозяйстве. 2003.
<http://psbatishev.narod.ru/libraru/03762.htm>
49. Королев Ю.Б. и др. Менеджмент в АПК. 2002. Учебник.

50. Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti. www.tsue.uz
51. www.uhh.hawaii.edu Universitu of Hawaii at Hilo – Agroecology and Environmental Qulaitu Program.
52. www.ecfak.timacad.ru Московская сельскохозяйственная академия.
53. www.admin.ru Приамурский институт агроэкономики и бизнеса.
54. Mardonova A.T., Isoqova S.A. Agrar sohada mulkiy munosabatlarni ro'yobga chiqarishning dolzarb uslublari. www.ski.ilm.uz
55. Саратовская сельскохозяйственная академия. www.tstu.ru
56. Розвож интеграсэ а инфраструктура. www.deloitte.com
57. Recentlu Published Books. www.eastview.com
58. Московская сельскохозяйственная академия. www.ecfak.timacad.ru
59. Приамурский институт агроэкономики и бизнеса www.admin.ru
60. Петранева Г.А. Экономика и управление в сельском хозяйстве. Академия, 2003. http://web.book.ru/cgi-bin/book.p1o'pa_geq_4&bookq